Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΡΥΘΜΙΣΗΣ: ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ή ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ;

Σ. ΜΑΥΡΟΥΔΕΑΣ

1. Εισαγωγή

Η «προσέγγιση της ρύθμισης» (regulation approach) έχει σχεδόν καλύψει μια περίοδο δεκαπέντε χρόνων παρουσίας στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Στο διάστημα αυτό κατόρθωσε να αποκτήσει ευρύτατη απήχηση και να διεκδικήσει, εξ αντικειμένου, το ρόλο μιας από τις πιο ελπιδοφόρες και γόνιμες σύγχρονες ριζοσπαστικές θεωρήσεις του καπιταλιστικού συστήματος, της κρίσης του και των μετασχηματισμών του. Το σημαντικότερο στοιχείο έλξης της είναι, κατά κοινή ομολογία, η θεωρητική οπτική γωνία που επιλέγει. Η επικέντρωση σε εμπειρικούς και ιστορικο-συγκυριακούς (historically contigent) παράγοντες και η έμφαση στις κρίσεις και στους μετασχηματισμούς του συστήματος μέσα στο χρόνο, με κύριο άξονα τις θεσμικές μορφές, θεωρούνται ως τα βασικά προσόντα της ρύθμισης. Υπάρχει πληθώρα μαρτυριών για αυτό. Ο Noel (1987: 327) υποστηρίζει ότι η βασική συνεισφορά της, μαζί με την θεωρία της κατακερματισμένης αγοράς εργασίας (Segmented Labour Market theory) και ορισμένα μετα-κεϋνσιανά ρεύματα, είναι η «θεωρητικά πληροφορημένη κατανόηση των μετασχηματιζομένων στο χρόνο εμπειρικών τύπων» (theoretically informed understanding of time-changing empirical patterns). Παρόμοια επιχειρήματα έχουν διατυπωθεί και στην ελληνική βιβλιογραφία, όπως παραδείγματος χάριν ο Πιτέλης (1992) που εκθειάζει την ιστορικο-εξελικτική μεθοδο-

λογία της Ρύθμισης. Η πιο εύγλωττη όμως περιγραφή και υποστήριξη της σκοπιάς αυτής δίνεται από έναν άμεσα μετέχοντα στο εγχείρημα αυτό. Ο Jessop (1988, σ. 162), υπεραμυνόμενος της ρύθμισης, υποστηρίζει:

«Αυτό το οποίο είναι σημαντικό να αποφασιστεί είναι εάν η βασική ερευνητική ατζέντα που συνάγεται από τη θεωρία της ρύθμισης και της επαναδιατύπωσης (reformulation) προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες θεωρητικής και πολιτικής προόδου από τις διαθέσιμες εναλλακτικές δυνατότητες. Και εδώ συμπαρατάσσομαι με τους θεωρητικούς της ρύθμισης και της επαναδιατύπωσης. Το ερευνητικό τους πρόγραμμα δείχνει μια ξεκάθαρη προσήλωση στη *συγκεκριμένη ανάλυση συγκεκριμένων συγκυριών* (concrete analysis of concrete conjunctures) μέσω ενός πλούσιου και σύνθετου φάσματος οικονομικών και πολιτικών εννοιών συνδεομένων άμεσα με τη φύση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και κυριαρχίας... Θα ήθελα επίσης να υποστηρίξω ότι μόνο μέσω των *λεπτομερειακών συγκυριακών αναλύσεων* (detailed conjunctural analyses) που αυτή η μέθοδος διευκολύνει (αλλά των οποίων την ακρίβεια δεν μπορεί να εγγυηθεί) μπορεί κανείς να αναπτύξει εναλλακτικές στρατηγικές, οι οποίες να έχουν κάποια πιθανότητα επιτυχίας... Και η συζήτηση της μεθοδικής παραγωγής του κράτους (State Derivation) και η σχολή της ρύθμισης έχουν παράγει έννοιες σε ένα *μεσαίου βεληνεκούς* (middle range) *θεσμικό επίπεδο*, και οι δύο ασχολούνται με τα στάδια και τις φάσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης παρά με αφηρημένους νόμους κίνησης και τάσεις λειτουργούσες στο επίπεδο του κεφαλαίου γενικά.»

Πρόκειται λοιπόν για μια απόπειρα συγκρότησης μιας δυναμικής και ιστορικά συγκεκριμένης θεωρίας της κρίσης και των μετασχηματισμών του καπιταλισμού με βάση τις κατάλληλες ενδιάμεσες έννοιες, ένα εγχείρημα το οποίο δύσκολα θα μπορούσε να αρνηθεί κανείς, γενικά. Όμως, τόσο ο τρόπος που τίθεται το πρόβλημα όσο και η μεθοδολογία που προκύπτει από αυτόν και με βάση την οποία συγκροτείται η θεωρία της ρύθμισης είναι, κατά την γνώμη μας, ολοκληρωτικά λανθασμένοι. Χάριν μιας θεωρουμένης ως αυστηρής γείω-

σης στην ιστορική και εμπειρική πραγματικότητα, επιλέγεται μια εμπειριστική και ιστορικιστική προσέγγιση η οποία, σε συνδυασμό με το θεσμιστικό χαρακτήρα της, κινείται στα όρια του προφανούς και αδυνατεί ή/και αποφεύγει να προχωρήσει στην ουσία των πραγμάτων και στην παραγωγή μιας ολοκληρωμένης και συνολικής θεωρίας του καπιταλιστικού συστήματος.

Στόχος της εργασίας μας είναι να καταδείξει ακριβώς ότι ο δρόμος που προτείνει η ρύθμιση είναι προβληματικός και οδηγεί σε εσφαλμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές (πολύ δε περισσότερο πολιτικές) καταλήξεις. Υποστηρίζουμε ότι στο μεθοδολογικό επίπεδο η προσέγγιση της ρύθμισης αδυνατεί να κατανοήσει και να χρησιμοποιήσει τη διαλεκτική και την έννοια της αφαίρεσης και κινείται σε ένα ενδιάμεσο πεδίο μεταξύ του επιπέδου των φαινομένων και μιας προ-θεωρητικής επεξεργασίας τους. Κατά συνέπεια, αδυνατεί να θεωρήσει την ουσία των πραγμάτων και να συγκροτήσει μια γενική θεωρία. Το αποτέλεσμα στο επίπεδο της θεωρίας είναι μια ανάλυση μεσαίου βεληνεκούς και μεσαίων δυνατοτήτων. Πρόκειται για μια *θεωρία «μεσαίου βεληνεκούς»* (middle range) γιατί συγκροτείται βάσει ενδιάμεσων εννοιών (intermediate concepts) οι οποίες προκύπτουν από και ταυτίζονται άμεσα και αδιαμεσολάβητα με τα πιο συγκεκριμένα φαινόμενα ή/και με εμπειρικές πεποιθήσεις που θεωρούνται αυταπόδεικτες (stylised facts) και, επιπρόσθετα, αρνείται ή παραμελεί την ανάγκη ύπαρξης μιας «γενικής ή μεγάλης θεωρίας» (general theory), που να διατρέχει όλο το φάσμα από το πιο αφηρημένο επίπεδο των γενικών νόμων και τάσεων μέχρι το επίπεδο του συγκεκριμένου και τις εμπειρικές αναλύσεις. Συνακόλουθα πρόκειται για μια θεωρία μεσαίων ερμηνευτικών δυνατοτήτων με βασικά περιγραφικό χαρακτήρα. Επιπλέον δε, αυτός ο περιγραφικός χαρακτήρας[1] συσκοτίζει και αποκρύπτει εν τέλει την ουσία.

1. Ο Ψυχοπαίδης (1990 και 1992) χαρακτηρίζει επιτυχώς συγγενείς θεωρίες ως "περιγραφική κοινωνία" και τις θεωρεί συνέχεια του Πουλαντζά – εν μέρει σωστά γιατί ενώ είναι ο πρόδρομός τους, έπεται όμως μια τροχιά τους προς το μετα-στρουκτουραλισμό.

Μια καθοριστική παρενέργεια του συγκροτησιακού πλέγματος και του θεωρητικού και μεθοδολογικού χαρακτήρα της ρύθμισης είναι το γεγονός ότι η όξυνση των αντιφάσεων της κοινωνικής ζωής, αλλά και η πιεστική προβολή θεμελιακών ερωτημάτων (στα οποία αδυνατούν να δώσουν ουσιαστικές απαντήσεις οι θεωρίες «μεσαίου βεληνεκούς») οδηγεί σε μια κρίση ταυτότητας και συνοχής της, με αποτέλεσμα ρηξικέλευθες μεταλλάξεις απόψεων οι οποίες όμως δεν επιλύουν την κρίση. Έτσι, οι ήπιες στρουκτουραλιστικές επιρροές της αρχικής περιόδου της ρύθμισης δίνουν τη θέση τους στο μετα-στρουκτουραλισμό και τη ροπή προς μετα-μοντέρνες θεωρήσεις της πρόσφατης φάσης. Αντί λοιπόν για μια θεωρία της κρίσης έχουμε μια κρίση της θεωρίας.

Στη μελέτη αυτή διαπραγματευόμαστε κατ' αρχήν τη γενικότερη μεθοδολογία των θεωριών μεσαίου βεληνεκούς και την αντιπαλότητά της με τις γενικο-θεωρητικές θεωρήσεις και τη μαρξική διαλεκτική ειδικότερα. Ακολούθως αναλύουμε τα χαρακτηριστικά μιας σωρείας νεοτέρων ριζοσπαστικών θεωριών τέτοιου τύπου στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η προσέγγιση της ρύθμισης καθώς και τα ειδικά χαρακτηριστικά της τελευταίας. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται σε μια σειρά πρόσφατες θεωρητικές εξελίξεις και μετασχηματισμούς στο εσωτερικό της, οι οποίες πραγματοποιούνται κάτω από την επήρεια της μετακίνησης του γενικότερου θεωρητικού κλίματος από το στρουκτουραλισμό στο μετα-στρουκτουραλισμό και τις προβληματικές του μετα-μοντέρνου. Τέλος, διαπραγματευόμαστε ορισμένες κριτικές οι οποίες έχουν διατυπωθεί απέναντι στη θεωρία αυτή. Το σύνολο της κριτικής αποτίμησης της ρύθμισης της μελέτης μας εδράζεται στο πεδίο της μαρξιστικής παράδοσης.

2. Οι θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς

Οι θεωρίες "μεσαίου βεληνεκούς" έχουν μια μακρά, αν και σχετικά αφανή, παρουσία στο χώρο των κοινωνικών επι-

στημών. Το λειτουργικό περιεχόμενο της μεθόδου συγκρότησής τους είναι το ακόλουθο. Ξεκινούν από ένα σύνολο εμπειρικών παρατηρήσεων, θεωρουμένων ως αδιαμφισβήτητα γεγονότα, οι οποίες βασίζονται σε κάποιου τύπου εμπειρική έρευνα. Από αυτές παράγεται ένα σύνολο ενδιάμεσων εννοιών ουσιαστικά προ-θεωρητικής υφής, γιατί έχουν μια σχεδόν άμεση ταύτιση με τις πιο συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες της μορφής και υποκαθιστούν την ανάγκη αφαιρετικής προσέγγισης της ουσίας. Στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας η μεθοδολογία αυτή μεταφράζεται συνήθως σε μια παρέκκλιση στη μαθηματική ποσοτικοποίηση και τον ιστορικισμό. Μέσω της πρώτης εξάγονται οι θεμελιακές εμπειρικές πεποιθήσεις, με κόστος φυσικά την αδυναμία σύλληψης των ουσιαστικών προσδιορισμών εφόσον οι ποσοτικοί φορμαλισμοί αδυνατούν να πραγματοποιήσουν τη λειτουργία της αφαίρεσης. Ο ιστορικισμός δε λειτουργεί ως το πεδίο επιβεβαίωσης και θεωρητικής επένδυσης των εμπειρικών αυτών πεποιθήσεων. Με τον τρόπο αυτό οι θεωρητικές κατασκευές που προκύπτουν τείνουν να έχουν ένα κυκλικό και ταυτολογικό χαρακτήρα, ο οποίος αφενός τις επιβεβαιώνει με βάση τα κριτήριά τους ως «αληθείς», αφετέρου περιορίζει στο ελάχιστο την ουσιαστική ερμηνευτική τους ικανότητα.

Όσον αφορά τη γενική θεωρία οι θεωρήσεις «μεσαίου βεληνεκούς» υιοθετούν είτε μια εκλεκτική είτε μια απορριπτική στάση. Όπως δηλώνει ένας από τους βασικούς θεμελιωτές τους, ο Robert Merton (1986: 39):

«Η θεωρία μεσαίου βεληνεκούς χρησιμοποιείται στην κοινωνιολογία πρωταρχικά για να οδηγήσει την εμπειρική έρευνα. Είναι ενδιάμεση μεταξύ των γενικών θεωριών των κοινωνικών συστημάτων οι οποίες είναι πολύ απόμακρες από συγκεκριμένες τάξεις κοινωνικής συμπεριφοράς, οργάνωσης και αλλαγής για να εξηγήσουν αυτό το οποίο παρατηρείται, και αυτών των λεπτομερειακών ευτάκτων περιγραφών των επιμέρους οι οποίες δεν γενικεύονται καθόλου. Η θεωρία μεσαίου βεληνεκούς εμπλέκει, βέβαια, αφαιρέσεις αλλά αυτές είναι επαρκώς κοντά στα παρατηρούμενα δεδομένα ώστε να ενσωματώνονται σε προτάσεις που να επιτρέπουν εμπειρική κρίση.»

Στην συνέχεια τονίζει ότι παρ' όλο ότι τέτοιες θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς δεν έχουν εξαχθεί λογικά από μια συνολική μεγάλη θεωρία (grand theory), εφόσον θα συγκροτηθούν μπορεί να συμβαδίζουν με μια ποικιλία τέτοιων θεωριών (Merton, 1968: 43). Επίσης, και αυτό είναι ίσως το πιο σημαντικό, θεωρεί ότι η θεωρία μεσαίου βεληνεκούς συμβάλλει στην υπέρβαση του ψευδούς προβλήματος μεταξύ γενικού και του επιμέρους, μεταξύ της γενικεύουσας κοινωνιολογικής θεωρίας και του ιστορικισμού (Merton, 1968: 44) και ότι με τον τρόπο αυτό γεφυρώνεται το χάσμα μεταξύ του μικρο- και του μακρο-επιπέδου (Merton, 1968: 44). Με βάση τα παραπάνω καταλήγει ότι μόνο μέσω ενός αναπτυξιακού προσανατολισμού με βάση τη θεώρηση μεσαίου βεληνεκούς μπορεί τελικά να παραχθεί μια γενική θεώρηση (Merton, 1968: 50-53).

Οι θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς αποκτούν ευρύτερη απήχηση συνήθως σε περιόδους κρίσης των γενικών θεωριών. Το βασικό προσόν τους είναι ότι διευκολύνουν πολλούς θεωρητικούς στο να συνεχίσουν να εργάζονται ενώ οι προηγούμενες θεωρητικές τοποθετήσεις τους είναι υπό αμφισβήτηση. Επιπρόσθετα, χάρη στην ενδογενή εκλεκτική φύση τους και τη δυνατότητά τους να συνδυάζονται με ένα ευρύ φάσμα γενικών θεωριών, δίνουν τη δυνατότητα εκλεκτικών και μεταβατικών συγκερασμών μεταξύ των προηγουμένων θέσεων των θεωρητικών αυτών και των νέων κυρίαρχων θεωρητικών τάσεων. Όμως αυτή η οπισθοχώρηση από τη σφαίρα της υψηλής θεωρίας έχει συνήθως μια περιορισμένη, και ως επί το πλείστον αρνητική, επίδραση για την κατανόηση των μεγάλων θεωρητικών και κοινωνικών προβλημάτων που προκάλεσαν την κρίση των προηγούμενων γενικών θεωριών. Είναι αδύνατον να κατασκευασθεί οποιαδήποτε συνολική και θεωρητικά και λειτουργικά αποτελεσματική θεωρία των μακρο- και μεσοπεριοδικών θεμάτων χωρίς ένα γενικό-θεωρητικό πλαίσιο. Όπως επίσης και τα πιο μικρά φαινόμενα απαιτούν ένα τέτοιο πλαίσιο εάν η ανάλυσή τους πρόκειται να είναι οτιδήποτε περισσότερο από μια θεωρητικά πληροφορημένη περιγραφή. Οι θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς προσπαθούν να ξεπεράσουν το δίλημμα αυτό με την εκλεκτική και αυθαίρετη συμπαράθε-

ση κάποιων στοιχείων αφηρημένης θεωρίας με μια ανιεράρχητη και άναρχη πολλαπλότητα συγκεκριμένων παραγόντων. Αυτή η συμπαράθεση τούς παρέχει ένα ψευδο-γενικο-θεωρητικό υποκατάστατο, στο βαθμό που είναι αναγκαίος ένας αριθμός υποθέσεων από το πεδίο αυτό και ταυτόχρονα η αναγκαιότητα ενός τέτοιου πεδίου είτε εξοβελίζεται είτε δίνεται η δυνατότητα σε κάθε συνεισφέροντα να υιοθετεί τη γενική θεωρία της αρεσκείας του. Τελικά βέβαια αυτός ο παραπεμπτικός πλουραλισμός καταλήγει στο θεωρητικό αγνωστικισμό ή/και στον τυχοδιωκτισμό όσον αφορά προβλήματα της θεωρίας και της πολιτικής που αφορούν – αλλά όχι μόνον – τη μακρο-περίοδο.

3. Η προσέγγιση μεσαίου βεληνεκούς και η μαρξική διαλεκτική

Το χάσμα το οποίο χωρίζει άλλες γενικές θεωρίες από τη μεθοδολογία μεσαίου βεληνεκούς γίνεται ακόμη βαθύτερο όσον αφορά τη μέθοδο του Marx. Ο μαρξικός αφορισμός ότι όλη η επιστήμη θα ήταν περιττή εάν η εξωτερική εμφάνιση ταυτιζόταν άμεσα με την ουσία των πραγμάτων αποτελεί το πιο εύστοχο σχόλιο σχετικά με τη μεθοδολογία αυτή.

Επιπρόσθετα, ο Marx υποστήριξε ότι η μόνη σωστή μέθοδος αφομοίωσης του συγκεκριμένου και αναπαραγωγής του ως συγκεκριμένο-στη-σκέψη (concrete-in-thought) είναι αυτή της μετάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Όπως δηλώνει στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, η δύναμη της αφαίρεσης πρέπει να παράσχει το σημείο εκκίνησης και τη θεμελίωση της διαλεκτικής κίνησης έρευνας, η οποία – μέσω μιας συνέχειας διαμεσολαβήσεων – κινείται προς το συγκεκριμένο, ως την ενότητα πολλαπλών προσδιορισμών. Στην πορεία της κίνησης αυτής δεν εγκαταλείπεται η σφαίρα της ουσίας αλλά ερευνάται αυτή η ουσία σε σχέση με τη μορφή εμφάνισής της. Πρόκειται για μια κίνηση από το απλό, το αφηρημένο προς το σύνθετο, το συγκεκριμένο. Ταυτόχρονα, το προτσές αυτό συνοδεύεται

από μια κίνηση από το συγκεκριμένο προς το αφηρημένο. Όμως, όπως εύστοχα σημειώνει ο Ilyenkov (1982: 138), στο διπλό αυτό προτσές η κύρια ή προσδιορίζουσα πλευρά είναι η κίνηση από το αφηρημένο προς το συγκεκριμένο.

Η προσέγγιση μεσαίου βελησνεκούς δεν έχει τίποτα κοινό με τη μαρξική μέθοδο. Αντί της διαλεκτικής ανέλιξης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, προχωρεί μέσω μιας μελέτης του συγκεκριμένου η οποία σχεδόν άμεσα παράγει τις «κατάλληλες» ενδιάμεσες έννοιες για την ανάλυσή της.

Επιπλέον, αυτή η παραγνώριση της διαλεκτικής αφηρημένου-συγκεκριμένου συνοδεύεται είτε από μια απάρνηση είτε από μια κακοποίηση της έννοιας της αφαίρεσης. Στην πρώτη περίπτωση η αφαίρεση απορρίπτεται εξαρχής και υποκαθίσταται από την επαγωγική-αναγωγική μέθοδο του θετικισμού, συνήθως με την παραδοσιακή μορφή της διαδοχικής προσέγγισης. Στη δεύτερη περίπτωση εννοείται ως η *άνευ περιεχομένου αφαίρεση* (contentless abstraction) του θετικισμού, δηλαδή γίνεται είτε ένα καθαρά λογικό εργαλείο είτε ένας μέσος όρος άμεσα παρατηρήσιμων παραγόντων.

Η θεώρηση της αφαίρεσης ως ενός καθαρά λογικού εργαλείου αντιπροσωπεύει μια μορφή κραυγαλέου και παλαιάς εσοδειάς θετικισμού. Στην ισχυρή εκδοχή του θεωρεί ότι η λογική στέκεται εκτός του αντικειμένου της μελέτης και ότι η συλλογιστική υπάρχει μόνο στον νου και δεν έχει οργανική σχέση με τον κόσμο. Στην πιο ήπια εκδοχή της υποστηρίζει ότι όχι όλη η θεωρία αλλά μόνον η αφαίρεση είναι απλά ένα λογικό κατασκεύασμα. Από τη σκοπιά της μαρξικής διαλεκτικής και οι δύο αυτές εκδοχές είναι εξίσου απαράδεκτες.

Σχετικά με την ισχυρή εκδοχή, ο Marx δεν αποδέχεται το διαχωρισμό λογικής και αντικειμένου που είναι χαρακτηριστικό της θετικιστικής διχοτόμησης «μοντέλου-πραγματικού κόσμου». Αντίθετα θεωρεί ότι το υπό μελέτη αντικείμενο προσδιορίζει το δρόμο και την κίνηση της λογικής, ενώ η δεύτερη διατηρεί την ξεχωριστή ταυτότητά της. Ο διαλεκτικός υλισμός θεωρεί ότι η διαλεκτική σχέση μεταξύ της πραγματικότητας και της διανοητικής αφομοίωσής της εδράζεται στο πεδίο της πρώτης. Το επίπεδο της θεωρητικής ανάπτυξης προκύπτει

από την ιστορική κίνηση, αλλά δεν ταυτίζεται άμεσα και σε αντιστοιχία ένα-προς-ένα με αυτήν. Επιπλέον, στο βαθμό που η θεωρητική γνώση διαφέρει και κινείται αντίθετα με την απτή ιστορική ροή (και το πεδίο των άμεσων μορφών), δεν πρόκειται για μια a priori κατασκευή αλλά αντανακλά τη ζωή της ύλης στην ουσία της και εκφράζει τις ουσιώδεις και αναγκαίες σχέσεις της πραγματικότητας.

Όσον αφορά την ήπια εκδοχή που προαναφέραμε, συγχέει την πραγματική με την συλλογιστική αφαίρεση (reasoned abstraction). Η δεύτερη έχει να κάνει με την ανακάλυψη κατηγοριών που επιτρέπουν την κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων, ενώ η πρώτη είναι γέννημα πραγματικών προτσές και έχει μια αδιαμεσολάβητη υλική παρουσία. Αλλά η συλλογιστική αφαίρεση, κατά το διαλεκτικό υλισμό, δεν είναι λιγότερο ρεαλιστική από την πραγματική, ούτε φυσικά ένα καθαρά λογικό κατασκεύασμα. Απλά δεν έχει μια αδιαμεσολάβητη υλική παρουσία, όπως παραδείγματος χάριν στην περίπτωση της αφηρημένης κοινωνικής εργασίας.

Τέλος, η κατανόηση της αφαίρεσης ως μέσου όρου των άμεσα παρατηρήσιμων παραγόντων αντιπροσωπεύει μια οφθαλμοφανώς εμπειριστική οπτική που αναμένει να βρει τους προσδιορισμούς της ουσίας αμέσως κάτω από τις άμεσες μορφές και για την οποία η κίνηση της διαλεκτικής έρευνας ισοπεδώνεται σε μια απλή ανατροφοδότηση μεταξύ άμεσα παρατηρήσιμων στοιχείων και υποτιθέμενων ουσιών, η οποία συνήθως βασίζεται σε κάποια στατιστική έρευνα και στην ουσία υποκαθιστά την αφαίρεση με τις ποσοτικές τεχνικές.

Η αναπόφευκτη κατάληξη και των δύο αυτών μεθοδολογικών επιλογών είναι μια διπλή προσφυγή στην απολυτότητα του αναλυτικού πλαισίου τους αφενός και στο σχετικισμό αφετέρου. Κατά συνέπεια η σχέση θεωρίας και πραγματικότητας γεφυρώνεται μόνο αυθαίρετα, ενώ συχνά παραμένει ένα κενό μεταξύ τους. Το αποτέλεσμα είναι η εκφυγή στον εμπειρισμό και τον ιστορικισμό, ώστε να καλυφθούν τα κενά. Όπως επισημαίνει ο Kay (1986: 58-59), οι κατηγορίες της άνευ περιεχομένου θετικιστικής αφαίρεσης «δεν μπορούν να προχωρήσουν από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο μέσω μιας

σειράς προσδιορισμών και διαμεσολαβήσεων, γιατί δεν περιέχουν τίποτα που να μπορεί να προσδιορισθεί ή να διαμεσολαβηθεί, και αντίθετα πρέπει να αποπειραθούν να πιάσουν την πραγματικότητα άμεσα, *«αδιαμεσολάβητα»*. Η ιστορία και, στις πιο ακραίες περιπτώσεις, η ιστοριογραφία καλούνται να σκεπάσουν με τον πλούτο του συγκεκριμένου την ένδεια οποιουδήποτε ουσιαστικού περιεχομένου των θεωριών μεσαίου βεληνεκούς. Συνήθως επίσης, αυτή η καταφυγή στον εμπειρισμό και τον ιστορικισμό παίρνει τη μορφή της θεωρητικής μόδας της εκάστοτε ιστορικής περιόδου – θεσμισμός, θεωρία της δράσης ή ό,τι άλλο.

Στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας η μέθοδος λειτουργίας των θεωρήσεων μεσαίου βεληνεκούς καταλήγει σε μια επιστροφή στην προ-ρικαρντιανή μεθοδολογία, όπου η θεωρία λειτουργεί με την «περιγραφή» στο ένα χέρι και την «ανάλυση» στο άλλο. Το αποτέλεσμα είναι η φετιχοποίηση του επιπέδου της μορφής και η άρνηση, παραγνώριση ή σχετικιστική υποβάθμιση του επιπέδου της ουσίας. Για το λόγο αυτό άλλωστε είναι εξαιρετικά κραυγαλέες στις αποκηρύξεις τους για τον ουσιαστικισμό (essentialism), τον οποίο εξομοιώνουν με τις «σταθερές ουσίες» (fixed essences). Αυτό με τη σειρά του διευκολύνει την απόρριψη των «αφηρημένων νόμων» και μαζί τους την ανάγκη ενός συνεκτικού γενικο-θεωρητικού πλαισίου. Όσον αφορά το μαρξισμό, αυτό είναι μια σημαντική παρερμηνεία. Ο Zeleny (1980, κεφ. 3) δείχνει ότι μία από τις θεμελιακές διαφορές στην αντίληψη για την αφαίρεση μεταξύ του Marx και του Ricardo ήταν ότι «ενώ για τον Ricardo η ουσία είναι κάτι ποιοτικά σταθερό και μη-διαφοροποιήσιμο, ο Marx βλέπει και εξετάζει την αλλαγή αυτής της ουσίας, την κατανοεί ως κάτι ιστορικά μεταβατικό το οποίο προχωρεί διαμέσου διαφορετικών επιπέδων ανάπτυξης και ποιοτικών αλλαγών». Αυτή η διαλεκτική αντίληψη είναι αναγκαστικά απούσα από τις θεωρήσεις μεσαίου βεληνεκούς αλλά και τίποτα δεν στέκεται στη θέση της ώστε να αντιμετωπισθεί ικανοποιητικά η σχέση μεταξύ θεωρίας και σύνθετης, συγκεκριμένης ανάπτυξης.

4. Οι επίγονοι του δυτικού μαρξισμού και οι νεότερες ριζοσπαστικές θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 παρουσιάστηκε μια σωρεία ριζοσπαστικών θεωριών που θεμελιώθηκαν βάσει της οπτικής μεσαίου βεληνεκούς. Πρόκειται για ορισμένες κοινωνιολογικές και οικονομικές θεωρίες σχετιζόμενες με την ευρύτατη ριζοσπαστική αλλά και την μαρξιστική παράδοση, όπως η νεότερη θεωρία της κατακερματισμένης αγοράς εργασίας,[2] η θεωρία των κοινωνικών δομών συσσώρευσης (Social Structures of Accumulation) και η προσέγγιση της ρύθμισης. Οι θεωρίες αυτές προέκυψαν, ιδιαίτερα στις μαρξίζουσες εκδοχές τους, βασικά μέσα από την κρίση των επιγόνων του δυτικού μαρξισμού και έφεραν, ειδικά στα πρώτα στάδιά τους, σημαντικές επιδράσεις από τις προπατορικές γενικές θεωρίες, οι οποίες όμως είχαν ήδη διαφοροποιηθεί αισθητά και σε πολλές περιπτώσεις ήταν σε μια πορεία απομάκρυνσης από τις γενεσιουργές τους συνθήκες. Τα πρώτα βήματά τους ήταν η σχετικοποίηση και χαλάρωση ενός αριθμού σημαντικών σημείων των γενικών θεωριών από τις οποίες αντλούσαν επιρροές. Αντίθετα η προσοχή στράφηκε σε ειδικές ιστορικές περιόδους (συνήθως την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), θεωρώντας ότι στη διάρκειά τους πραγματοποιήθηκαν σημαντικές αλλαγές που τροποποίησαν καθοριστικά τη φύση του κοινωνικού συστήματος έκτοτε, και ξεκίνησε μια αναζήτηση για τη θεωριοποίηση των ιδιαιτεροτήτων τους.

Στην αρχή τα προϋπάρχοντα γενικά θεωρητικά πλαίσια και μεθοδολογίες – μεταξύ των οποίων κεντρική θέση κατείχε ο στρουκτουραλισμός και ο αλτουσεριανισμός – δεν απορρίφθηκαν εντελώς, αλλά θεωρήθηκε ότι έχρηζαν επεξεργασίας και ειδικής εφαρμογής ενόψει των προκειμένων περιόδων και μετασχηματισμών. Όμως η ηθελημένη σχετικοποίηση και χα-

2. Ο Fine (1987) κάνει μια επακριβή κριτική των νεότερων θεωριών της κατακερματισμένης αγοράς εργασίας και της ευλύγιστης απασχόλησης και του χαρακτήρα και των ανεπαρκειών τους ως θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς.

λάρωση των πιο αυστηρών υποθέσεων τους, σε συνδυασμό με την εκφυγή στο ιστορικά συγκεκριμένο[3] άνοιξαν το δρόμο για την αποδοχή της μεθοδολογίας μεσαίου βεληνεκούς. Υποτέθηκε ότι μέσα από αυτή την εκφυγή θα προέκυπταν τα κατάλληλα νέα εργαλεία είτε για την αναμόρφωση των παλαιών είτε για την κατασκευή νέων γενικο-θεωρητικών πλαισίων. Στην πορεία αυτοί οι «αφηρημένοι γενικοί νομοί», που θεωρήθηκαν ως τα βασικά χαρακτηριστικά των παλαιών αυτών πλαισίων, απορρίφθηκαν και αντικαταστάθηκαν από τις νέες ενδιάμεσες κατηγορίες. Αυτή η εν μέρει δικαιολογημένη πορεία επιτάθηκε από την προϊούσα φθορά των παλαιών πλαισίων. Το επόμενο βήμα, μετά τη σχετικοποίηση των θεμελιακών κατηγοριών, ήταν η σχετικοποίηση αυτού του ίδιου του σκοπού και της μεθόδου της θεωρίας. Η μεθοδολογία μεσαίου βεληνεκούς έγινε, ρητά ή άρρητα, δεκτή ως η επιστημονική μέθοδος par excellence και απορρίφθηκε η ανάγκη ύπαρξης έστω και ενός σχετικοποιημένου και μειωμένης βαρύτητας γενικο-θεωρητικού πλαισίου. Ο ουσιαστικισμός, ή το σκιάχτρο του, εξορίστηκε από τη σφαίρα της θεωρίας και ο αντι-ουσιαστικισμός και ο αντι-υποβιβασμός (anti-reductionism) εγκαταστάθηκαν ως οι sine qua non παράμετροι των νεότερων αυτών μη-ορθόδοξων θεωριών μεσαίου βεληνεκούς. Η συνήθης απόληξη αυτής της εκκαθάρισης ήταν η αποκήρυξη του οικονομισμού, ο οποίος θεωρήθηκε ως η ενσάρκωση κύρια του μαρξιστικού ουσιαστικισμού και η συγκρότηση των νέων ενδιάμεσων εννοιών βάσει πολυ-αιτιακών παραγόντων (όπως η πολιτική, η κουλτούρα, η ιδεολογία κ.λπ.). Πράγματι, όπως αναγνωρίζεται άλλωστε (π.χ. Noel: 1987), οι πολυαιτιακές έννοιες γίνονται το σήμα κατατεθέν των θεωριών αυτών. Επιπρόσθετα, οι παράγοντες θεωρήθηκαν ισότιμοι μεταξύ τους, ενώ φυσικά ήταν δύσκολο, ή απορριπτέο, να συγκροτηθεί μια συνεκτική ιεράρχησή τους. Το αποτέλεσμα βέβαια είναι ένα σύνολο άμορφων και θολών κατηγοριών και

3. Ο Anderson (1988: 21, 26-27) εγκωμιάζει αυτή τη «νέα διάθεση για το συγκεκριμένο» των επιγόνων του δυτικού μαρξισμού ως θετική συνεισφορά στην κατάργηση του ακαδημαϊκού χαρακτήρα του και στην επανασυμφιλίωση θεωρίας και πράξης.

ως προς το περιεχόμενό τους και ως προς τις μεταξύ τους σχέσεις, με αμφίβολες έως μηδαμινές ερμηνευτικές δυνατότητες.[4] Φυσικά για θεωρίες οι οποίες θεμελιώνονται σε έννοιες άμεσα ταυτίσιμες με τα πιο άμεσα φαινόμενα και οργανώνονται άμεσα στο πεδίο του συγκεκριμένου είναι αναγκαίο να προσφύγουν σε άμορφους και ανιεράρχητους πολυ-αιτιακούς προσδιορισμούς, εφόσον το συγκεκριμένο είναι η ενότητα των πολλαπλών προσδιορισμών.

Οι μορφές τις οποίες προσέλαβε ο ιστορικισμός των θεωριών αυτών προσδιορίστηκαν από τις εκάστοτε κυρίαρχες θεωρητικές τάσεις. Μια από αυτές, η οποία εξακολουθεί να τις χαρακτηρίζει, είναι ο θεσμισμός. Είναι ενδεικτικό ότι η πλειονότητα των ενδιάμεσων εννοιών τους βασίζονται σε θεσμικές μορφές. Άλλωστε οι θεσμικές μορφές, πέρα από τη γενικότερη απήχησή τους,[5] έχουν το προσόν ότι είναι άμεσα ορατές, και μάλιστα με αρκετά εντυπωσιακό τρόπο, και ότι πολλαπλασιάστηκαν εντονότατα στη μετα-πολεμική περίοδο – η οποία κατέχει καθοριστική θέση μεταξύ των αντικειμένων, σε σχέση προς τα οποία διαμορφώθηκαν οι εμπειρικές πεποιθήσεις των εν λόγω θεωριών. Επιπρόσθετα, θεμελιώνονται σε ένα ευρύ φάσμα προσδιοριστικών παραγόντων (όπως η κουλτούρα, η πολιτική, η οικονομία, η ιδεολογία, οι νομικές μορφές, οι κοινωνικοί αγώνες κ.λπ.), οπότε θεωρείται ότι αποφεύγεται ο μονισμός του ουσιαστικισμού – πολύ δε περισσότερο ο οικονομισμός – και συγκροτείται ένα πολύ-αιτιακό πλαίσιο.

Το άλλο πεδίο άντλησης επιδράσεων είναι τα γενικότερα φιλοσοφικο-θεωρητικά και επιστημολογικά ρεύματα και ιδιαίτερα αρχικά ο στρουκτουραλισμός και ακολούθως ο μεταστρουκτουραλισμός και οι μετα-μοντέρνες προβληματικές. Οι περισσότερες από τις νεότερες ριζοσπαστικές θεωρίες μεσαίου

4. Ο Ψυχοπαίδης (1990 και 1992) παρατηρεί εύστοχα ότι ακόμη και η πιο συνεκτική κατηγορία, ο φορντισμός – που είναι λίγο-πολύ κοινή στις περισσότερες από τις θεωρίες αυτές – ορίζεται με βάση στοιχεία από τα πιο διαφορετικά και ασύμβατα επίπεδα ανάλυσης και που η σχέση τους είναι προς διερεύνηση.

5. Ενδεικτική της απήχησης αυτής είναι η ανάπτυξη του ρεύματος του σύγχρονου νεοκλασικού θεσμισμού.

βεληνεκούς ξεκίνησαν από το έδαφος του στρουκτουραλισμού, είτε θετικά (αποδεχόμενες το σύνολο ή μέρη της προβληματικής του) είτε αρνητικά (αντιπαρατιθέμενες σε αυτόν αλλά με έναν «εσωτερικό» τρόπο, παραμένοντας στο πεδίο του).[6] Όμως ήδη από τη δεκαετία του 1970 ο στουκτουραλισμός και η μαρξίζουσα εκδοχή του αλτουσεριανισμού είχαν εισέλθει σε μια φάση φθοράς. Με το τέλος της περιόδου αυτής και την άνοδο του μετα-στρουκτουραλισμού και του μετα-μοντέρνου πολλές από τις θεωρίες αυτές μεταλλάσσουν σημαντικές πλευρές τους υπό την επήρεια της νέας πραγματικότητας. Οι δομικές μορφές απορρίπτονται ή αδυνατίζουν και η σχετικοποίηση του εννοιολογικού πλαισίου παίρνει ακόμη ευρύτερες διαστάσεις. Σχέδια, στρατηγικές, κατακερματισμός των συλλογικών φορέων (όπως οι τάξεις) σε πιο ρευστούς και λιγότερα αυστηρά προσδιορισμένους παράγοντες (όπως ευμετάβλητες κοινωνικές ομάδες θεωριοποιημένες βάσει βραχυ- ή μεσοπρόθεσμων στοιχείων, επιχειρήσεις ή και άτομα) γίνονται τα νέα εργαλεία. Η ρύθμιση, όπως θα δείξουμε παρακάτω, βρίσκεται στην εμπροσθοφυλακή της τροχιάς αυτής.

5. Η ρύθμιση: μια ριζοσπαστική θεωρία μεσαίου βεληνεκούς

Η προσέγγιση της ρύθμισης αποτελεί τον πιο αντιπροσωπευτικό εκπρόσωπο των νεότερων ριζοσπαστικών θεωριών μεσαίου βεληνεκούς. Η σπονδυλική της στήλη συγκροτείται από το συγκερασμό της μεθοδολογίας μεσαίου βεληνεκούς και μιας σειράς εμπειρικών πεποιθήσεων για τη μετα-πολεμική περίοδο (όπως τη γενίκευση των φορντικών τεχνικών, την

6. Υπάρχει μια εκτεταμένη βιβλιογραφία, ιδιαίτερα στην κοινωνιολογία, σχετικά με τις θεωρίες κατακερματισμού ως «νέο στρουκτουραλισμό» και ως θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς (π.χ. Baron Bielby: 1980, Tolbert: 1982). Συνήθως προτείνεται η μορφή της επιχείρησης ως η λυδία λίθος για την επίλυση των ανεπαρκειών των πλήρως ατομιστικών μοντέλων μικρο-οικονομικής συμπεριφοράς. Η θέση αυτή, όπως επισημαίνει ο Fine (1987: σημ. 31), όταν μεταφερθεί στο πεδίο της οικονομικής θεωρίας: δημιουργεί προβλήματα εφόσον η θεωρία της επιχείρησης αναφέρεται συνήθως σε μικρο-οικονομικά ατομιστικά μοντέλα.

εγκαθίδρυση του κοινωνικού κανόνα κατανάλωσης, τη σύνδεση της αύξησης της παραγωγικότητας με την άνοδο των μισθών κ.λπ.),[7] που θεωρήθηκε ότι στοιχειοθετούσαν μια ριζική δομική αλλαγή της μέχρι τότε συνήθους λειτουργίας του συστήματος. Με θεμέλιο τους δύο αυτούς άξονες παράγεται μια περιοδοποίηση του καπιταλισμού. Ακολούθως, συγκροτείται το σύνολο των ενδιάμεσων εννοιών (καθεστώς συσσώρευσης, τρόπος ρύθμισης, φορντισμός κ.λπ.), το οποίο ορίζει θεωρητικά την περιοδοποίηση αυτή και αποτελεί το θεωρητικό πυρήνα της ρύθμισης.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί μια συχνότατη παρανόηση. Οι περισσότερες αναφορές στη ρύθμιση γίνονται με βάση το πρώτο έργο του M. Aglietta, τη *Θεωρία της καπιταλιστικής ρύθμισης*. Το έργο αυτό αποτελεί το ιδρυτικό κείμενό της και την πιο ολοκληρωμένη θεωριοποίησή της. Συγχρόνως όμως αποτελεί έναν ιδιοσυγκρασιακό, μεταβατικό και καθόλου αντιπροσωπευτικό, πλέον, εκπρόσωπό της. Η ιδιομορφία της έχει επισημανθεί πάμπολλες φορές από άλλους ρυθμιστές (δες Lipietz: 1985, 1988, Noel: 1987), αλλά και άλλους σχολιαστές (π.χ. Clarke: 1988). Καταρχήν στο έργο αυτό ο Aglietta (1979: 380) θεωρεί το μαρξισμό ως την γενική θεωρία του:

«Στη βάση της γενικής θεωρίας του καπιταλισμού που θεμελιώθηκε από τον Marx, προσπάθησα να επεξεργαστώ τις έννοιες των ιστορικά προσδιορισμένων κοινωνικών σχέσεων οι οποίες κάνουν δυνατό το να κατανοηθούν αυτοί οι μετασχηματισμοί.[8]

Σήμερα όμως οι απόψεις του Aglietta σχετικά με το μαρξισμό έχουν διαφοροποιηθεί ριζικά, εφόσον έχει πάψει προ πολλού να αποτελεί τη γενική θεωρία αναφοράς του. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ένα πρόσφατο βιβλίο του (Aglietta-Brender, 1984: 8-9), παρότι αναγνωρίζει κάποια θεωρητικά

7. Σημαντική επίσης είναι και η μεσο-πολεμική περίοδος (μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων), που αποτελεί την περίοδο κυοφορίας των μεταπολεμικών μετασχηματισμών.

8. Ο Aglietta αναφέρεται στους θεωρούμενους ως ρηξικέλευθους μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα στον 20ό αιώνα.

χρέη στον Marx, εξομοιώνει το μαρξισμό με το φιλελευθερισμό ως «απολυταρχικές» θεωρίες και «ιδεολογίες» που επαγγέλλονται διαφανείς κοινωνίες υποκείμενες στη βασιλεία μιας καθολικής λογικότητας και ενός καθολικού σύμπαντος όπου κάθε τι το επιμέρους είναι ταυτόχρονα γενικό, το ατομικό και το συλλογικό δεν είναι πλέον αντίπαλα και ο διαχωρισμός ιδιωτικού και κοινωνικού έχει καταργηθεί. Σε αντίθεση με αυτούς τους θεωρητικούς «ολοκληρωτισμούς», οι Aglietta και Brender προτείνουν μια περίπου μετα-μοντέρνα θεώρηση βασισμένη στο ζιραρντιανό ατομισμό και επικεντρωμένη στην αναγνώριση της διαφορετικότητας, στον παραπεμπτικό πλουραλισμό και στη θεώρηση των αντιθέσεων ως γενεσιουργών όχι μόνον του χάους αλλά και της συνοχής

Κατά δεύτερο λόγο η σκοπιά και η μέθοδος συγκρότησης της ρύθμισης έχουν διαφοροποιηθεί ριζικά αμέσως μετά από το έργο αυτό, με την έκδοση του δεύτερου ιδρυτικού κειμένου της, της συλλογικής εργασίας πάνω στον πληθωρισμό (*CEPREMAP-CORDES*, 1977). Το πρώτο αυτό βιβλίο του Aglietta – και ακόμη πιο έντονα η διδακτορική του διατριβή που προηγήθηκε[9] – έφεραν σημαντικές επιρροές τόσο από το μαρξικό έργο όσο και από την αλτουσεριανή προβληματική. Είναι χαρακτηριστικό ότι θεωρούσε – βάσει της αλτουσεριανής αντίληψης της *αναπαραγωγής* και παρότι είχε ήδη στο στόχαστρο το στρουκτουραλισμό της αναπαραγωγής της δομής χωρίς υποκείμενο – ότι σε ένα καθεστώς συσσώρευσης αντιστοιχούσε αποκλειστικά και μόνον ένας τρόπος ρύθμισης ως το θεσμικό και κανονιστικό υποστήριγμά του. Αντίθετα, το κείμενο του CEPREMAP απορρίπτει εντελώς την έννοια της ανα-

9. Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι ήδη με το βιβλίο αυτό ο Aglietta είχε αρχίσει σιωπηρά να απομακρύνεται από τις αρχικές Μαρξικές καταβολές του. Όπως επισημαίνει και ο Lipietz (1985, σημ. 52), ενώ η διδακτορική διατριβή του βασιζόταν στο χρόνο εργασίας μέσα στο προτσές παραγωγής πριν προχωρήσει στην εμπορευματοποίηση, η *Θεωρία της καπιταλιστικής ρύθμισης* αρχίζει να αμφισβητεί τον εμπορευματικό χαρακτήρα της εργατικής δύναμης. Όπως έχουμε δείξει αλλού (Mavroudeas, 1990: κεφ. IV), αυτό έχει καταστροφικές συνέπειες για την αντίληψή του για τη θεωρία της αξίας και ανοίγει το δρόμο για τη μετέπειτα απόρριψη της εκ μέρους του (Aglietta-Brender: 1984 και Aglietta-Orlean: 1982).

παραγωγής ως λειτουργιστικό προερχόμενης από το στρουκτουραλισμό και υπονοούσα την ύπαρξη αφηρημένων και αμετάβλητων δομών και σχετικοποιεί την έννοια του τρόπου ρύθμισης θεωρώντας ότι σε ένα καθεστώς συσσώρευσης μπορούν να αντιστοιχθούν περισσότεροι από έναν τρόπο ρύθμισης, ανάλογα με τους ιστορικο-συγκυριακούς παράγοντες. Επιπλέον γίνεται δεκτός ανοικτά ο γενικο-θεωρητικός παραπεμπτικός πλουραλισμός. Ο Lipietz αναλαμβάνει τη μαρξιστική εκδοχή, ο Benassy τη νεο-κεϋνσιανή, ενώ άλλοι υποστηρίζουν τον παραδοσιακό θεσμισμό (André, Delorme).

Αμέσως μετά τη σύντομη μεταβατική φάση του πρώτου βιβλίου του Aglietta η ρύθμιση εκδηλώνει ανοιχτά το χαρακτήρα της θεωρίας μεσαίου βεληνεκούς. Καθένας από τους τρεις κύριους εκπροσώπους της – Aglietta, Boyer και Lipietz – φέρει εξίσου βαριά ευθύνη γι' αυτό.

Η περίπτωση του Boyer είναι η πιο καθαρή, εφόσον ο εμπειρισμός, ο θετικισμός και η μεθοδολογία μεσαίου βεληνεκούς του είναι προφανείς. Άλλωστε έχει ήδη θρηνήσει τη νίκη αυτού που ονομάζει κίνημα της αφαίρεσης (του οποίου τη γένεση αποδίδει στον A. Smith και το οποίο θεωρεί ότι καταλήγει στις θεωρίες γενικής ισορροπίας) έναντι του αντίθετου ρεύματος που θεμελιώνεται στον ιστορικισμό και τον θεσμισμό (Boyer, 1988: 185-6). Το κεφάλαιο περί μεθόδου της επισκόπησής του της ρύθμισης (Boyer, 1988: 112) είναι αποκαλυπτικό. Ξεκινά από συγκεκριμένες ιστορικές περιπτώσεις (βασικά ιδιαίτερες ιστορικές περιόδους ιδιαίτερων εθνικών οικονομιών) και επικεντρώνει πάνω στις θεσμικές μορφές τους. Το πρώτο βήμα του είναι να χρησιμοποιήσει την ιστοριογραφία για να περιοδολογήσει τις θεσμικές αυτές μορφές, ερευνώντας για πληροφορίες-κλειδιά που να σηματοδοτούν σημαντικές αλλαγές στο θεσμικό πεδίο και συγκρίνοντας δύο φάσεις: μια πρώτη κατά την οποία η λειτουργία των θεσμικών μορφών (και η εκ μέρους τους ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων) προχωρεί ανεμπόδιστη και μια δεύτερη που χαρακτηρίζεται από την κρίση τους και τη μετάβαση σε νέες μορφές. Η έρευνα αυτή δεν μπορεί να είναι μόνο ποιοτική αλλά απαιτεί επίσης ένα βαθμό στατιστικής ποσοτικοποίησης. Το δεύτερο

βήμα είναι ο ορισμός της υπονοούμενης λογικής κάθε τέτοιας μορφής (που καθεμιά εκφράζει και ρυθμίζει έναν κοινωνικό συμβιβασμό πάνω σε ένα ειδικό θέμα) και η εξέταση της εφαρμογής της, έχοντας πάντα υπόψη ότι δεν υπάρχει κάποια γενική θεωρία και ότι οι ιστορικές ιδιαιτερότητες είναι οι πρωταρχικοί καθοριστικοί παράγοντες. Ο Boyer ισχυρίζεται ότι η οικονομετρική εξέταση είναι ο βασικός τρόπος επαλήθευσης του βαθμού αντιστοιχίας αυτών των ιδεατού τύπου μοντέλων και των ειδικών ιστορικών περιόδων. Το τρίτο στάδιο στοχεύει στη σύνθεση όλων αυτών των επιμέρους ρυθμίσεων σε μια συνολική δομή που εγγυάται την αναπαραγωγή του όλου συστήματος, μέσω μιας μακροοικονομικής και οικονομετρικής μοντελοποίησης. Τέλος, στην τελευταία φάση μοντελοποιούνται διαφορετικά καθεστώτα συσσώρευσης, σε συσχέτιση με ειδικές (συγκεκριμένες) ιστορικές περιόδους. Αυτό δεν συνεπάγεται τη δημιουργία μιας γενικής θεωρίας, εφόσον ο Boyer στοχεύει σε μια «εναλλακτική πρόταση απέναντι στην παραδοσιακή μαρξιστική αντίληψη, που θεωρεί τη συσσώρευση προικισμένη με νόμους-τάσεις που τελικά επιβάλλονται ανεξάρτητα από μεταβατικούς και περιστασιακούς παράγοντες» (1988: 118). Αναφέρει ρητά ότι θα έχει ωριμάσει ο χρόνος για την κατασκευή γενικών υποθέσεων μόνο όταν συγκεντρωθεί ένας ικανός αριθμός εξειδικευμένων μακρο-περιοδικών μελετών εθνικών οικονομιών.

Στην περίπτωση του Aglietta έχουμε μια σχεδόν σχιζοειδή αντιμετώπιση των ζητημάτων μεθόδου, κινουμένη από τον πρωτόγονο και λανθάνοντα χαρακτήρα μεσαίου βεληνεκούς της νεαράς ρύθμισης προς τη μορφή του μεθοδολογικού ατομισμού που χαρακτηρίζει την τελευταία της περίοδο.

Στην πρώτη εργασία του ξεπερνά τον μεθοδολογικά προβληματικό χαρακτήρα του εγχειρήματος της κατασκευής των κατάλληλων ιστορικά ενδιάμεσων εννοιών του διακηρύσσοντας την ένταξή του στο μαρξιστικό γενικο-θεωρητικό πλαίσιο. Πρόκειται όμως για μια αποφυγή και όχι επίλυση του προβλήματος υπό το πρόσχημα της αιγίδας του μαρξισμού, εφόσον έχει την τάση να συμπαραθέτει με έναν χωρίς αρχές, μη-διαλεκτικό και εκλεκτικό τρόπο τα πιο αφηρημένα με τα

πιο συγκεκριμένα στοιχεία και παράγοντες. Η τάση αυτή αποτελεί τον προάγγελο και το στάδιο κυοφορίας του εκλεκτικισμού μεσαίου βεληνεκούς. Στην *Θεωρία της καπιταλιστικής ρύθμισης* θεωρεί ότι το θεμελιακό επιστημολογικό πρόβλημα είναι η αδυναμία άμεσης σύλληψης της ενότητας του αφηρημένου κοινωνικού χώρου και του συγκεκριμένου χώρου των δραστηριοτήτων (1979: 187-8). Για να συνδεθούν οι δύο αυτοί χώροι κατασκευάζει τον ενδιάμεσο θεωρητικό χώρο της *κοινωνικής μορφής*, μέσω μιας διπλής κίνησης μεταξύ της παρατήρησης αυτού του υποστηρικτικού χώρου και της ανάλυσης των μετρησίμων μεγεθών που αποτυπώνονται στον ομοιογενή χώρο της αξίας. Ακολούθως προτείνει την έννοια των *δομικών μορφών* προκειμένου να κατηγοριοποιηθεί ο τρόπος συνοχής των βασικών κοινωνικών μορφών. Θεωρεί δε τις δομικές αυτές μορφές ως σύνολα οικονομικών, πολιτικονομικών, ιδεολογικών κ.λπ. παραγόντων που εκφράζονται συνήθως ως θεσμικές μορφές, συνδέονται με το κράτος και είναι προϊόντα ιστορικο-συγκυριακά. Όλη αυτή η μεθοδολογική κατασκευή, παρά την κατ' όνομα αναφορά της στην διαλεκτική αφηρημένου-συγκεκριμένου (1979: 15), είναι εξαιρετικά προβληματική. Η θεωρητική βάση της διάκρισης μεταξύ αφηρημένου κοινωνικού χώρου και κοινωνικής μορφής δεν είναι καθόλου καθαρή, παρότι σε κάποιο σημείο (1979: 187) φαίνεται να διατείνεται ότι αντιπροσωπεύει τη διάκριση του επιπέδου της ουσίας (αξία) και του επιπέδου των φαινομένων (εμπορευματική κυκλοφορία). Εάν αυτή είναι η περίπτωση – και ο Aglietta είναι μάλλον συσκοτιστικός στο σημείο αυτό – πρόκειται για μια χονδροειδή αλλοίωση της μαρξικής θεωρίας της αξίας προς την κατεύθυνση του φορμαλισμού. Κατά πρώτον η ουσία, παρότι δεν είναι ταυτόσημη, δεν μπορεί να διαχωρισθεί από τη μορφή και μάλιστα με τα σινικά τείχη που ορθώνει η διάκρισή του. Δεύτερον, η θεώρηση της ουσίας του καπιταλιστικού συστήματος μόνο με βάση την εργασία ως περιεχόμενο της αξίας στην άμεση διαδικασία παραγωγής – σε αφαίρεση από την κυκλοφορία – αποτελεί μια απλοποιητική θέση με φονταμενταλιστικές συνηχήσεις επειδή παραγνωρίζει την ενότητα του συνολικού κυκλώματος

του κεφαλαίου.[10] Εντέλει αυτό το εκλεκτικό μίγμα εδράζεται και προσπαθεί να ανακτήσει τη συνοχή και την ταυτότητά του με βάση τις ιστορικο-συγκυριακές (ενδιάμεσες) θεσμικές μορφές, οι οποίες τελικά διαδραματίζουν και τον καθοριστικό ρόλο.

Η αρχική αυτή θεωρητική κατασκευή του Aglietta επηρεάζεται, όπως προαναφέρθηκε, από έναν ήπιο και εξασθενιζόντα στρουκτουραλισμό αλλά και έχει ήδη στο πρόγραμμά της την ρήξη με αυτόν.[11] Αντίθετα, στη συνέχεια του έργου του περνά κατευθείαν στην αντίπερα όχθη, χωρίς καν τη μεσολάβηση ενός μεταβατικού έργου, και ο μεθοδολογικός ατομισμός, ο μετα-στρουκτουραλισμός και τα διαλογικά (discoursive) στοιχεία αποτελούν τα νέα θεωρητικά του πεδία με βάση τα οποία επιχειρεί να προτείνει μια νέα μετα-μοντερνίζουσα γενική θεωρία.

Εν αντιθέσει με τους προηγούμενους, ο Lipietz προσπαθεί να παραμείνει μέσα στα πλαίσια κάποιας εκδοχής της μαρξιστικής παράδοσης. Όμως, παρά τη γενικο-θεωρητική του ένταξη, τα συνηθισμένα ατοπήματα της μεθοδολογίας μεσαίου βεληνεκούς είναι εμφανή. Παραδείγματος χάριν στην μελέτη του για το πιστωτικό χρήμα (1985), παρ' όλα τα εγκώμιά του προς τη διαλεκτική και τις αποκηρύξεις του θετικισμού, το μόνο πράγμα που μπορεί να προτείνει είναι μια χονδροειδής ισοπέδωση της διαλεκτικής μορφής – περιεχομένου στην απλοποιητική διάκριση «εσωτερικού-εξωτερικού» (esoteric-exoteric). Επιπλέον, ενώ αναγνωρίζει ότι η ουσία δεν μπορεί να διαχωρισθεί ολοκληρωτικά από τη μορφή, καταλήγει στο να προτείνει την «αυτονομία του εξωτερικού» (1985: 13) ως το βασικό πεδίο όπου χωλαίνει η μαρξιστική

10. Την άποψη του συνολικού κυκλώματος του κεφαλαίου σε αντίθεση τόσο με τους νεο-ρικαρντιανούς όσο και τους φονταμενταλιστές στη συζήτηση για την αξία πρότειναν οι Fine και Harris (1979).

11. Η έννοια της ρύθμισης προτάθηκε ως απάντηση στην στρουκτουραλιστική αντίληψη της αναπαραγωγής των δομών με τα υποκείμενα στο ρόλο των παθητικών διεκπεραιωτών. Επίσης οι «περιοχικές» θεωρίες και οι βαθμίδες απορρίπτονται προγραμματικά από τη ρύθμιση και ο θεσμισμός και ο ιστορικισμός αναλαμβάνουν να δώσουν μια ενιαία αντίληψη για το οικονομικό και το πολιτικό στοιχείο.

θεωρία, αλλά και ως το χαρακτηριστικό των νέων καιρών. Με τον τρόπο αυτό απαρνείται την μαρξική έννοια της ουσίας ως μιας δυναμικής, *αυτοεξελισσόμενης υπόστασης* (self-evolving substance) που συνιστά ταυτόχρονα το σημείο εκκίνησης και την κίνηση της διαλεκτικής ανέλιξης, στην πορεία της οποίας αποκτά – σε διάφορα επίπεδα αφαίρεσης – και τους αναγκαίους και τους ιστορικο-συγκυριακούς μορφικούς προσδιορισμούς και καταλήγει τελικά στο να εκφραστεί ως η καθολική ενότητα μορφής και περιεχομένου.[12] Η φετιχοποίηση του επιπέδου των φαινομένων και η προσφυγή στον ιστορικισμό και στη θεώρηση μεσαίου βεληνεκούς (για να συλληφθεί ο κόσμος του «εξωτερικού» σε διάσταση από το «εσωτερικό») είναι τα αναπόφευκτα επακόλουθα. Επιπρόσθετα, αποδίδει την διάκριση «εσωτερικού-εξωτερικού» στη διαφορά μεταξύ της σκοπιάς των κοινωνικών σχέσεων και της άμεσης σκοπιάς των ατομικών φορέων (1985: 15). Φυσικά με τον τρόπο αυτό καταλήγει να επαναφέρει το μεθοδολογικό ατομισμό και τη διχοτόμηση μικρο/μακροεπιπέδου. Οι φορείς είναι πρώτα και κύρια τα άτομα και, επομένως, η διάκριση μικρο/μακρο-επιπέδου είναι αναγκαία για να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ τους και του γενικού κοινωνικού πλαισίου. Η χαλάρω-

12. Τα λάθη του Lipietz γίνονται άμεσα ορατά όταν αναφέρεται στη μεθοδολογική δομή του μαρξικού έργου και αποδίδει τον κύριο όγκο του *Κεφαλαίου* (εκτός «μερικών λέξεων στο τέλος του τρίτου τόμου») στην διάσταση του «εσωτερικού» και τις «θεωρίες της υπεραξίας» σε αυτήν του «εξωτερικού» – αν και αναγνωρίζει δειλά ότι η δεύτερη είναι παρούσα εξ αρχής (Lipietz, 1985: 14). Πρόκειται για μια χυδαία απλοποίηση. Πρώτον, η διαλεκτική μορφής-περιεχομένου, αφηρημένου-συγκεκριμένου δεν είναι ένα υπολειμματικό στοιχείο της μαρξικής θεώρησης, αλλά είναι συνεχώς παρούσα. Δεύτερον, ο Marx ξεκινά το *Κεφάλαιο* με την έννοια του εμπορεύματος (που σύμφωνα με τον Lipietz ανάγεται στο «εξωτερικό»). Τρίτον, η διάσταση «κεφάλαιο γενικά» (capital in general) και «πολλών κεφαλαίων» (many capitals) – την οποία ο Lipietz φαίνεται να επικαλείται – είναι ένα επιπλέον στάδιο της διαλεκτικής ανέλιξης. Όπως έχει δειχθεί από πολλούς συγγραφείς (Banaji, 1979· Fine-Harris, 1979), η δομή του *Κεφαλαίου* είναι μια «επεκτεινόμενη καμπύλη» μιας ανελικτικής κίνησης συντιθέμενης από συγκεκριμένους κύκλους αφαίρεσης. Κάθε κύκλος, και η καμπύλη συνολικά, ξεκινά και τελειώνει με τη σφαίρα της κυκλοφορίας, η οποία στο τέλος της καθολικής κίνησης προσδιορίζεται συγκεκριμένα ως η σφαίρα του ανταγωνισμού των κεφαλαίων.

ση και η σχετικοποίηση της έννοιας της δομής ακολουθεί άμεσα: η δομή δεν είναι τίποτα άλλο παρά η εννοιοποίηση της παρατηρήσιμης συμβατότητας των ατομικών τροχιών, όπου οι τελευταίες πληροφορούνται από τις προδιαθέσεις του ατόμου (τον «εθισμό» του[13]) και την αντίληψή του για τις προθέσεις των άλλων φορέων, εκφρασμένων τελικά ως εξωτερική κοινωνική πίεση μέσω των ενσωματωμένων κανόνων ή των ρητών κοινωνικών θεσμών (1988: 23, 8). Στο τέλος ο θεσμισμός παρέχει την αναγκαία επένδυση σε όλο αυτό το εκλεκτικό κατασκεύασμα (1985: 12):

«Όσον αφορά τους οικονομικούς φορείς, η ανεξαρτησία ή αποτελεσματικότητα των εξωτερικών συνδέσεων συνιστά τη μόνη πραγματικότητα με την οποία έρχονται σε επαφή, προσδιορίζοντας τα κίνητρά τους, τις προσδοκίες τους, τη συμπεριφορά τους και αυτό που ο Bourdieu καλεί «εθισμό» τους... Στην πραγματικότητα οι κοινωνικές σχέσεις δεν έχουν καμιά υλική ύπαρξη έξω από αυτό το δίκτυο θεσμών, τη μονιμότητα αυτών των τρόπων του συμπεριφέρεσθαι και λοιπά.»

Η κατάληξη αυτής της θεωρητικής Οδύσσειας είναι μια εκδοχή συγκεκαλυμμένου θετικισμού. Ο Lipietz παίρνει την γνωστή προειδοποίηση του Marx εναντίον του «ρεαλισμού των εννοιών» και την μετατρέπει στην ψευδή πρόταση ότι «το καθολικό δεν είναι τίποτα άλλο από μια διανοητική συστηματοποίηση των πρακτικών εμπειριών μας του πραγματικού, και δεν παίρνει υπόψη του την συγκεκριμένη φύση του πραγματικού» (1987: 11). Η ορθόδοξη διχοτόμηση θεωρίας-πραγματικότητας επανεμφανίζεται σε όλη της τη δόξα (1985: 19):

«Ο "καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής" δεν υπάρχει. Είναι μια κατασκευή της σκέψης μας, η οποία αναφέρεται στην κανονικότητα με την οποία ορισμένες αντιφατικές κοινωνικές πρακτικές αναπαράγονται.»

Για άλλη μια φορά δε ο Lipietz κρύβει τις πλήρεις σφαλμάτων μεθοδολογικές και θεωρητικές περιπλανήσεις του πίσω

13. Πρόκειται για την έννοια του "habitus" του Bourdieu, στον οποίο τόσο ο Lipietz όσο και ο Aglietta και ο Brendeer αναφέρονται. Στο ρόλο αυτής της θεωρητικής επιρροής θα αναφερθούμε πιο κάτω.

από το όνομα του Marx: «Στην κεντρική εργασία του, το *Κεφάλαιο*, ο Marx είπε ότι πρόθεσή του ήταν να περιγράψει έναν "ιδεώδη" καπιταλισμό» (1985: 19). Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα, όπως ο «ιδεώδης» ή «καθαρός» καπιταλισμός και βέβαια ο Marx δεν διαπνεόταν από κάποιον ψευδο-ιδεαλισμό. Αντίθετα, μελέτησε τη σύνθετη διαλεκτική ενότητα ουσίας και περιεχομένου του καπιταλισμού. Στη μελέτη αυτή παρουσίασε τα πιο ουσιώδη χαρακτηριστικά του μαζί με τις αναγκαίες αλλά και τις ιστορικά δεδομένες μορφές εμφάνισής τους στην εποχή του (οι πλειονότητα των οποίων εξακολουθεί να ισχύει κατά βάση).

Τέλος – όπως θα δειχθεί παρακάτω – σε πιο πρόσφατες εργασίες του η ολισθηρή ατραπός της σχετικοποίησης και του μεθοδολογικού ατομισμού αποκορυφώνεται στη σύμμειξη των στοιχειών αυτών με τη θεωρία του λόγου (discourse).

Συγκεφαλαιώνοντας, κάτω από το πρόσχημα της επιστροφής στο ιστορικά συγκεκριμένο η ρύθμιση συγκροτείται ως θεωρία μεσαίου βεληνεκούς και προχωρεί από την αρχική σχετικοποίηση των αφηρημένων γενικών νόμων-τάσεων στην απόρριψή τους προς χάριν ενός ιστορικιστικού πλαισίου. Ταυτόχρονα η μετακίνηση αυτή συνοδεύεται από μια παράλληλη υποβάθμιση της έννοιας της δομής και μια τροχιά από τον ήπιο και φθίνοντα στρουκτουραλισμό στον καλπάζοντα μετα-στρουκτουραλισμό.

6. Η εποχή των μετα-ισμών και η ρύθμιση

Η δεκαετία του 1980 θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως η εποχή των μετα-ισμών par excellence. Το θεωρητικό της τοπίο, ιδιαίτερα όσον αφορά τα ριζοσπαστικά και μη-ορθόδοξα ρεύματα, διαμορφώθηκε από μια σειρά τέτοιων θεωριών (όπως ο μετα-μαρξισμός, ο μετα-στρουκτουραλισμός, η μεταιστορία, το μετα-μοντέρνο) και κατηγορίες (όπως ο μετα-φορντισμός, η μετα-βιομηχανική κοινωνία κ.λπ.). Ο μετα-μοντερνισμός είναι το συνολικότερο ρεύμα και επιπλέον, στις διάφο-

ρες τάσεις του, περιέχει εκδοχές από τις περισσότερες από αυτές τις θεωρίες και κατηγοριοποιήσεις. Συγχρόνως έχει μια γενικότερη απήχηση και, αν και όχι αδιαμφισβήτητα, έχει μια κυριαρχική παρουσία στο χώρο των συγχρόνων φιλοσοφικών-θεωρητικών αναζητήσεων. Είτε αυτός καθ' εαυτός, είτε στοιχεία του επιδρούν πάνω σε άλλες παρεμφερείς ή σε αναζήτηση ταυτότητας θεωρίες. Υπό αυτή την έννοια, τον προσεγγίζουν, μέσα από αρκετά διαφορετικές ατομικές πορείες, πολλοί από τους συγγραφείς της ρύθμισης σε μια προσπάθεια να απαντήσουν – έμμεσα ή άμεσα – στα γενικο-θεωρητικά ελλείμματα και τη συνακόλουθη κρίση της.

Ο μετα-μοντερνισμός δεν είναι μια γενική θεωρία per se εφόσον το ίδιο το πεδίο προσδιορισμού του είναι η αμφισβήτηση αυτού του τύπου της θεωρίας. Ο Lyotard (1984: xxiii) επικρίνει τις επιστήμες (ή επιστημονικούς λόγους (scientific discourses) κατά την ορολογία του) επειδή τείνουν να αυτονομιμοποιούνται βάσει κάποιου μετα-λόγου (metadiscourse) ή «μεγάλης διηγηματικής» (grand narrative), όπως η διαλεκτική του πνεύματος, η ερμηνευτική του νοήματος, η απελευθέρωση του λογικού υποκειμένου ή της εργατικής τάξης ή η δημιουργία πλούτου. Σε αντιπαράθεση ορίζει το μετα-μοντέρνο, ως «δυσπιστία απέναντι στις μετα-διηγηματικές» (Lyotard 1984: xxiv). Σύμφωνα με τον Callinicos (1985: 86), «η μεταμοντέρνα επιστήμη αρνείται κάθε ομοιογενοποιούσα, τρομοκρατική μεταδιηγηματική, προχωρώντας με την εισαγωγή νέων κινήσεων μέσα σε παλιά παιχνίδια ή εφευρίσκοντας νέα παιχνίδια, έτσι ώστε αυτά να μπορούν να αξιολογηθούν, όχι από τη σκοπιά κάποιας ενιαίας αλήθειας, αλλά στη βάση ενός πραγματισμού (pragmatics) ο οποίος αφορά τις επιπτώσεις των απαγγελιών (utterances' effects), όχι τη συμμόρφωσή τους σε κάποιο υπερκείμενο φιλοσοφικό λόγο». Κατά συνέπεια, η απόρριψη της γενικο-θεωρητικής προσέγγισης είναι έμφυτη στο μετα-μοντερνισμό. Βέβαια οι μεγαλόσχημες διακηρύξεις κάθε άλλο παρά κλείνουν το θέμα εφόσον, αφήνοντας στην άκρη τη μετα-μοντερνιστική διάλεκτο, τα γλωσσικά παιχνίδια και τις μυθοπλασίες, η διαλεκτική της ζωής έχει την περίεργη συνήθεια να μετατρέπει συχνά το περιεχόμενο μιας πομπώδους διακήρυξης

στο ακριβώς αντίθετό της. Οι αντι-θεωρίες συχνά γίνονται το αντεστραμμένο είδωλο αυτών των ίδιων των θεωριών που απορρίπτουν, όπως επίσης συχνά ο πρωταρχικός ορισμός τους βάσει μιας άγονης άρνησης τις απογυμνώνει από οποιοδήποτε θετικό περιεχόμενο. Με αυτή την έννοια, ο μετα-μοντερνισμός με την αυτοτοποθέτησή του ως του ολοκληρωτικού αντιπάλου των «μεγάλων διηγηματικών» γίνεται και ο ίδιος μια τέτοια – βέβαια με μια sui generis μορφή εφόσον αρνείται αυτόν ακριβώς το ρόλο.

Το μεθοδολογικό συμπλήρωμα της θεμελιακής μετα-μοντέρνας θέσης είναι η μέθοδος της αποσύνθεσης ή αποδόμησης (decomposition ή deconstruction) και η υιοθέτηση του σχετικισμού και του εκλεκτικισμού. Τα θεμέλιά τους βρίσκονται στη λεγόμενη «μεταμοντέρνα» κρίση. Κατά τη θέση αυτή οι παραδοσιακές προβιομηχανικές κοινωνίες υποτίθεται ότι χαρακτηρίζονται από μια οργανική συνοχή του κόσμου. Αντίθετα ο μοντερνισμός – ο οποίος ταυτίζεται με τη βιομηχανική κοινωνία και ηγεμονεύεται από την τεχνολογία – υφίσταται ρήγματα από τη διαφοροποίηση του (differentiation) σε αυτόνομες σφαίρες.[14] Κατορθώνει όμως να διατηρήσει τη συνοχή της χάρη σε έναν «ιμπεριαλισμό» της λογικότητας και μια ιδεολογία της προόδου, καθολικότητας και συνέχειας η οποία παίρνει τη μορφή κάποιων «μεγάλων διηγηματικών». Η διάλυση αυτού του ενοποιητικού στοιχείου οδηγεί στη «μετα-μοντέρνα» κρίση και την έκρηξη της ασυνέχειας μέσα στη συνέχεια του μοντερνισμού. Επιπρόσθετα, η κατακρήμνιση της λογικότητας μαζί με την υπονόμευση του ρόλου και της βαρύτητας των υλικών σχέσεων ανοίγει το δρόμο για ένα γλωσσικό προσδιορισμένο «λόγο». Τα λεκτικά (discoursive) στοιχεία και όλη η ποικιλία των πιθανών διαπλοκών μεταξύ σημαίνοντος (signifier) και σημαινομένου (signified) αποκτούν τον καθοριστικό ρόλο. Τίποτα δεν υπάρχει χωρίς τη λεκτική του αντανάκλαση, το σημαινόμενο είναι άρρηκτα προσδεμένο στο ση-

14. Αυτή είναι μια θέση που έχει ήδη διατυπωθεί από τους θεωρητικούς της μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Ο Bell (1976) υποστηρίζει ότι η βιομηχανική κοινωνία κατακερματίζεται σε διαχωρισμένες αυτόνομες περιοχές, όπως η επιστήμη, το δίκαιο, η ηθική, η τέχνη κ.λπ.

μαίνον του. Επιπρόσθετα, η αποδόμηση αμφισβητεί ακόμη και την αντιστοίχιση σημαίνοντος και σημαινομένου εφόσον, όπως υποστηρίζει ο Derrida, οι δύο αυτές κατηγορίες είναι εναλλάξιμες. Το αποτέλεσμα είναι μια ρητή αποδοχή του σχετικισμού ή, στην ορολογία του Platt (1989), της *προτασιακής μη-αποφασισιμότητας* (propositonal undecidability). Η αποδόμηση επιδιώκει να αποφύγει οποιαδήποτε τελική προτασιακή δέσμευση, επειδή δε δεν υπάρχουν περιεχομενικοί προσδιορισμοί συνδέοντες τα αντικείμενα της ανάλυσής της μεταξύ τους, οτιδήποτε μπορεί να συμβεί. Ο ισχυρισμός αυτός αναλογεί σε μια ολοκληρωτική άρνηση της ύπαρξης οποιασδήποτε ουσίας, έστω και ελάχιστα δεσμευτικής. Το επίπεδο των μορφών όχι μόνο αυτονομείται αλλά εξαλείφει το επίπεδο της ουσίας. Κατά τον Derrida η ύπαρξη και η αιώνια επανάληψη της διαφοράς (difference) κάνει κάθε ουσιώδες (essential) νόημα μη-αποφασίσιμο.[15] Συνεπώς, απόπειρες όπως αυτή του Platt, να εφαρμοσθεί ο μετα-μοντερνισμός στις κοινωνικές επιστήμες, υιοθετούν έννοιες όπως η αναδρομή (recursion), έναν όρο δανεισμένο από την θεωρία των computers που αναφέρεται σε δομές ή δίκτυα τα οποία αυτο-ορίζονται σε διαδοχικά απλούστερους όρους. Σε ένα αναδρομικό δίκτυο οι διακρίσεις επιπέδου γίνονται βάσει επαναλαμβανομένων αυτο-αναφερομένων λειτουργιών. Αυτή η σχεσιακή αλλά συγχρόνως μη-προσδιορίσιμη προσέγγιση αποτελεί ένα τυπικό δείγμα του μετα-μοντέρνου σχετικισμού. Τέλος η προτασιακή μη-αποφασισιμότητα συνδυάζεται με το μεθοδολογικό ατομισμό και την επικέντρωση στη μίμηση, την επανάληψη και τις συνήθειες ως τους μοχλούς δημιουργίας των λόγων και των κοινωνικών περιβαλλόντων (στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να υπενθυμιστεί ότι ο μοντερνισμός αρνείται την έννοια της κοινωνίας ως το συνολικό πλαίσιο). Το τελικό μείγμα είναι

15. Ο Derrida (1981: 219) ορίζει ότι «μια μη-αποφασίσιμη πρόταση, όπως έδειξε ο Godel το 1931, είναι μια πρόταση η οποία, δεδομένου ενός συνόλου αξιωμάτων αφορόντων μια πολλαπλότητα, δεν είναι ούτε η αναλυτική ούτε η επαγωγική συνέπεια αυτών των αξιωμάτων, ούτε σε αντίθεση με αυτά, ούτε αληθής ούτε ψευδής σε σχέση με τα αξιώματα αυτά».

μια εξαιρετικά εκλεκτική προσφυγή στον ιστοριστικό σχετικισμό (Raulet, 1989: 160).

Μέχρι τώρα είδαμε ότι οι γενικές ιδιότητες των θεωριών μεσαίου βεληνεκούς υιοθετούνται και αναπτύσσονται σε ακόμη πιο ακραίες και υπερβολικές εκδοχές από το μετα-μοντερνισμό. Ο εκλεκτικισμός, ο ιστορικισμός, ο απόλυτος αντι-ουσιαστικισμός και ο μεθοδολογικός ατομισμός είναι ενδογενή στοιχεία του μετα-μοντερνιστικού επιχειρήματος. Παρ' όλα αυτά υπάρχει ακόμη ένα σημαντικό χάσμα μεταξύ των νεώτερων ριζοσπαστικών θεωριών μεσαίου βεληνεκούς και του μετα-μοντερνισμού γενικά. Παρ' όλο τον αντι-ουσιαστικιστικό σχετικισμό, τον εκλεκτισμό, τον ιστορικισμό και τα πρόσφατα ολισθήματα προς το μεθοδολογικό ατομισμό, οι πρώτες εξακολουθούν να αποδέχονται την ύπαρξη σχέσεων προσδιορισμού. Επιπρόσθετα, παρ' όλη την πρόσφατη έμφαση σε λεκτικά στοιχεία ως μέρος των πολυ-αιτιακών πλαισίων τους, δεν εντάσσονται σε εκδοχές ακραίου κειμενισμού (textualism) με τις οποίες πολλοί εκπρόσωποι του μετα-μοντερνισμού θεωριοποιούν το λόγο. Από την άλλη, αυτή η αποστασιοποίηση κρύβει ορισμένες πιο διακριτικές πλευρές επαφής μεταξύ τους.

Ο Callinicos (1985), παίρνοντας ως κριτήριο τη μέθοδό τους για την θεωριοποίηση του λόγου, διακρίνει δύο μεγάλα μεταμοντερνιστικά ρεύματα. Το πρώτο, συνδεόμενο με τον Lyotard, βασίζεται στην αναλυτική φιλοσοφία της γλώσσας (θεωρία της ομιλίας-πράξης). Το δεύτερο ρεύμα είναι ο μεταστρουκτουραλισμός, ο οποίος επίσης υποδιαιρείται σε δύο υπο-ρεύματα. Αφενός υπάρχει ο κειμενισμός (textualism) του Derrida – ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ο διάδοχος του κλασικού γερμανικού ιδεαλισμού – που αρνείται την πιθανότητα του να διαφύγει κανείς ποτέ από το λεκτικό: ο λόγος δεν έχει εξω-λεκτικές παραπομπές και συμπεριλαμβάνει όλες τις πλευρές της πραγματικότητας. Αφετέρου οι Foucault, Deleuze και Guattari προτείνουν μια εκδοχή «εγκόσμιου μεταστρουκτουραλισμού» (wordly post-structuralism) ο οποίος, σε αντίθεση με τον ιδεαλισμό του Derrida, προτείνει μια συνάρθρωση του λεκτικού και του μη-λεκτικού. Είναι ο «εγκόσμιος μεταστρουκτουραλισμός» ο οποίος παρέχει τις περισσότερες από τις

διακριτικές (και προσφάτως ρητές) διασυνδέσεις μεταξύ ορισμένων από τις νεότερες ριζοσπαστικές θεωρίες μεσαίου βελη-νεκούς, τις μετα-μαρξιστικές θεωρίες και το μετα-μοντερνισμό (αν και ο Lyotard, βασιζόμενος στην παλαιότερη συμμετοχή του στην ομάδα «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα», προτείνει μια παραλλαγή του μεταμαρξισμού επίσης).

Ο «εγκόσμιος μετα-στρουκτουραλισμός» συναντά τις μεταστρουκτουραλιστικές και μετα-μαρξιστικές θεωρίες ενός άλλου ρεύματος, το οποίο προέρχεται από τον αλτουσεριανό στρουκτουραλισμό και την κακοποίηση της θεωρητικής συνεισφοράς του Gramsci. Η τυπική και πιο αντιπροσωπευτική παραδειγματοποίηση του ρεύματος αυτού παρέχεται από τους Laclau και Mouffe (1985). Μια σειρά συγγραφείς, όπως οι Wood (1986) και Geras (1987), έχουν ασκήσει καταλυτική κριτική στο ρεύμα αυτό. Παρ' όλα αυτά, και με βάση αυτές τις κριτικές, είναι αναγκαίο να επισημανθούν ορισμένες πλευρές των μετα-στρουκτουραλιστικών και μετα-μαρξιστικών θεωριών που τις συνδέουν – περισσότερο ή λιγότερο διακριτικά – με το μετα-μονερνισμό.

Κατ' αρχήν ο αποδιοπομπαίος τράγος του ουσιαστικισμού, ιδιαίτερα με τη μορφή του υποτιθέμενου μαρξιστικού οικονομισμού, ρίχνεται για μια ακόμη φορά πανηγυρικά στην πυρά. Επομένως οι δομικές σχέσεις – και ειδικότερα οι ταξικές σχέσεις – εξοβελίζονται, υποβαθμίζονται ή σχετικοποιούνται και, αντίθετα, ο λόγος αναλαμβάνει τον πρωταρχικό ερμηνευτικό ρόλο. Δεν υπάρχουν υλικές και ταξικές σχέσεις παρά μόνο λεκτικά κατασκευασμένες ιδέες για αυτές. Όπως επισημαίνει η Wood (1986: 62):

«Σε αυτό, οι Laclau και Mouffe έχουν ακολουθήσει την οικεία πια τροχιά από τον στρουκτουραλισμό στο μετα-στρουκτουραλισμό – παρ' όλον ότι δείχνουν αβέβαιοι εάν η μεταστρουκτουραλιστική διάλυση της πραγματικότητας μέσα στο λόγο μπορεί να θεωρηθεί ως ένας γενικός νόμος της ιστορίας (έτσι όπως ήταν) ή εάν είναι μόνο στη σύγχρονη εποχή, και ειδικότερα με την έλευση της "βιομηχανικής κοινωνίας", που η κοινωνική πραγματικότητα έχει αποϋλοποιηθεί και έχει γίνει επιδεκτική λεκτικής κατασκευής.»

Ο Anderson (1988: 40-55) έχει δώσει μια εξαιρετικά γλαφυρή και ακριβή περιγραφή της κοινής καταγωγής και της θεωρητικής και προσωπικής συνέχειας που συνδέει το στρουκτουραλισμό με το μετα-στρουκτουραλισμό. Διαγράφει τρία βασικά θέματα που θεμελίωσαν σε διαδοχικά στάδια στην καμπύλη από το στρουκτουραλισμό στο μετα-στρουκτουραλισμό. Πρώτον, η γλωσσολογία είναι η γενεσιουργός περιοχή από την οποία ο στρουκτουραλισμός πήρε κυριολεκτικά όλες τις έννοιές του, γεγονός το οποίο οδήγησε σε αυτό που ο Anderson ονομάζει υπεραποτίμηση της γλώσσας (exorbitation of language). Δεύτερον, αυτή η απολυτοποίηση της γλώσσας οδήγησε στην αραίωση της αλήθειας (attenuation of truth). Η επισφαλής ισορροπία μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου, η οποία ήταν έμφυτη στη στρουκτουραλιστική γλωσσολογία, έκανε προβληματική οποιαδήποτε πιθανότητα της αλήθειας ως μιας αντιστοίχησης προτάσεων και πραγματικότητας. Αυτό, με τη σειρά του, συνεπαγόταν μια κρίσιμη εξασθένιση της βαρύτητας της αιτιότητας. «Η αιτιότητα, ακόμη και όταν γινόταν δεκτή, ποτέ δεν απόκτησε πειστική κεντρικότητα στο έδαφος της στρουκτουραλιστικής ανάλυσης» (Anderson, 1988: 50). Το αποτέλεσμα αυτού του προτσές ήταν η τυχαιοποίηση της ιστορίας (randomization of history). Εξαιτίας της αποδυνάμωσης της αιτιότητας δημιουργήθηκε ένα αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ των γενικών νόμων και αιτιών και των γεγονότων. Κατ' αυτό τον τρόπο υπήρξε το παράδοξο αποτέλεσμα ο αρχικός απόλυτος ντετερμινισμός να καταλήξει σε μια τελική ολοκληρωτική συγκυριακότητα. Όλα αυτά τα θέματα που περιγράφει ο Anderson βρίσκονται στην καρδιά του διαβόητου αινίγματος δομής-υποκειμένου και έχουν ήδη διανοίξει το δρόμο για το μετα-στρουκτουραλισμό. Χρειάζεται μόνον η αναπόφευκτη αμφισβήτηση της αξίας και της βαρύτητας της διάκρισης σημαίνοντος-σημαινομένου ώστε να πυροδοτηθεί μια αλυσιδωτή αντίδραση που οδηγεί στο μετα-στρουκτουραλισμό. Με λίγα λόγια, ο τρόπος με οποίο ο στρουκτουραλισμός μορφοποίησε και πίστεψε ότι έλυσε το αίνιγμα αυτό περιείχε τους σπόρους για τη μετέπειτα ανατροπή του στην ίδια την αντίθεσή του, το μετα-στρουκτουραλισμό.

Όπως έδειξε η Wood (1985), αυτή η τροχιά από το στρουκτουραλισμό πήρε σάρκα και οστά στο ταξίδι ορισμένων διανοουμένων από τον αλτουσεριανισμό στο μετα-μαρξισμό. Πρόδρομος της πορείας αυτής ήταν ο Πουλαντζάς. Κατά τους θεωρητικούς αυτούς η ερμηνευτική πρωταρχικότητα του λόγου εδράζεται στην αυτονόμηση της ιδεολογίας και της πολιτικής από την οικονομία, η οποία ολοκληρώνεται από την τυχαιοποίηση της ιστορίας και της πολιτικής. Η πρώτη θέση συνεπάγεται ότι τα λεκτικά στοιχεία παύουν να προσδιορίζονται, έστω και κατά την τελευταία βαθμίδα (σύμφωνα με την αλτουσεριανή ορολογία των θεωρητικών αυτών), από την οικονομία. Αυτό είναι αναπόσπαστο κομμάτι της αντι-ουσιαστικιστικής και αντι-υπαγωγικής σταυροφορίας τους και της αναζήτησής τους για «ανοικτότητα» (openness) και μια «χωρίς συνδέσεις» (unsutured) θεωρία. Αφετέρου, η τυχαιοποίηση της ιστορίας και της πολιτικής εγκαινιάζει την προσφυγή στον ιστορικισμό. Το αποτέλεσμα είναι ένα αδέξιο υβρίδιο ενός (υπονοούμενου) απόλυτου ντετερμινισμού και μιας απόλυτης συγκυριακότητας, με την έμφαση στην τελευταία. Ακολουθώντας το αλτουσεριανό παρελθόν τους, οι Laclau και Mouffe θεωριοποιούν τις δομές και τους νομούς κατά ένα στατικό, άκαμπτο και μη-διαλεκτικό τρόπο (αντάξιο πράγματι του μηχανιστικού ντετερμινισμού) ο οποίος, με τη σειρά του, τους διευκολύνει – αλλά κάτω από τη νέα σημαία του μετα-στρουκτουραλισμού πλέον – να απορρίψουν δομές και νόμους προς χάριν της απροσδιορισιμότητας του ιστορικά συγκεκριμένου.

Τέλος, όσον αφορά τις πολιτικές τοποθετήσεις τους, ο μετα-μαρξισμός του Laclau συναντά αυτόν του Lyotard και το λεγόμενο «μετα-στρουκτουραλισμό της αντίστασης»[16] όπως

16. Είναι αρκετά δύσκολο να μιλήσει κανείς για την πολιτική προτασεολογία του μετα-μοντερνισμού εφόσον δεν φαίνεται να έχει καμιά εκτός από μεγαλόσχημες διακηρύξεις παραλόγων ασημαντοτήτων, τεχνικιστικών απλοϊκοτήτων (όπως η έκκληση του Lyotard για δημόσια πρόσβαση στις τράπεζες δεδομένων) ή ψυχαναλυτικές ρήσεις (όπως η επίκληση της ανθρώπινης επιθυμίας από τους Deleyze και Guattari). Παραδείγματος χάριν, μια μέτρια προσπάθεια του Wickham (1990), με ομολογουμένως μέτριους στόχους, για να ανακαλύψει τις πολιτικές

και τις ριζοσπαστικές παραλλαγές των θεωριών της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας (όπως αυτή του Gorz). Εκεί που ο μετα-μοντερνισμός ταυτίζει αντοικτά και θριαμβικά την πολιτιστική avant-garde με την αντίσταση στο status quo, ο Laclau – στοιχειωδώς πιο σεμνά – τοποθετεί λεκτικά πληροφορούμενα ηγεμονικά μπλοκ και στρατηγικές στην καρδιά του σοσιαλιστικού σχεδίου του. Η εργατική τάξη και η ταξική πολιτική απορρίπτονται και υποκαθίστανται από κάποια μορφή ηγεμονικής ή πολιτιστικής πολιτικής οργανωμένης βάσει της αμφίβολης έννοιας της διαφοράς, κάποιων περιβαλλοντικών και αισθητικών ευαισθησιών και των «νέων κοινωνικών κινημάτων». Υπάρχει επίσης μια αξιοσημείωτη ομοιότητα, αν όχι ταυτότητα, μεταξύ της ηγεμονικής πολιτικής του Laclau και των μετα-μοντέρνων επικλήσεων για ευρείες συναινέσεις (τις οποίες ο Lyotard θεωρεί ως πρόσκαιρα και καθαρά λογικά συμβόλαια) βασισμένες σε ένα εξαιρετικά διαφορετικό κοινό (Raulet 1989: 158).

Ο μετα-στρουκτουραλισμός και ο μετα-μαρξισμός παρέχουν τους συνδέσμους μεταξύ του νέου θεωρητικού συρμού και του μετα-μοντερνισμού και της προσέγγισης της ρύθμισης και ενδεχομένως και κάποιων άλλων νεότερων ριζοσπαστικών θεωριών μεσαίου βεληνεκούς. Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι η πολιτική οικονομία είναι το λιγότερο προνομιακό πεδίο για το μετα-μοντερνισμό ή ακόμη και το μετα-μαρξισμό. Κατά πρώτον, θεωρείται ως η γενέτειρα του οικονομισμού. Επιπρόσθετα, είναι εξαιρετικά προβληματική η θεμελίωση κάποιας θεωρίας «λεκτικών οικονομικών» όπου η γλώσσα και ο λόγος θα μπορούσαν να γίνουν ένας πρωταρχικός – πολύ δε περισσότερο ο πρωταρχικός – προσδιοριστικός παράγοντας. Και τέλος, κάποια έστω έννοια δομής είναι αναπόφευκτη στην πολιτική οικονομία.

Αν λοιπόν ο μετα-μοντερνισμός έχει σοβαρές δυσκολίες

δυνατότητες του μετα-μοντερνισμού καταλήγει σε ένα χαοτικό και αξιοπεριφρόνητο κάλεσμα για συγκεκριμένη μελέτη συγκεκριμένων περιπτώσεων. Είναι δύσκολο να φαντασθεί κανείς μια πιο συγκεκαλυμμένη και ταυτόχρονα πιο οφθαλμοφανή κενολογία.

να απλώσει ρίζες στην πολιτική οικονομία, όμως υπάρχει μια σημαντικότατη διάχυση επιρροών του και ένας πολλαπλασιασμός θεωριών βασισμένων σε κάποιο ενδιάμεσο έδαφος. Συνήθως το έδαφος αυτό παρέχεται με τη μορφή της σχέσης δομής-υποκειμένου και τη διαπλοκή οικονομίας, πολιτικής και ιδεολογίας. Επιπρόσθετα, συνοδεύεται συνήθως από μια περισσότερο ή λιγότερο συγκεκαλυμμένη προσφυγή στο μεθοδολογικό ατομισμό ως τη λύση στο αίνιγμα δομής-υποκειμένου. Οι νεότερες ριζοσπαστικές θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς παρέχουν το ιδανικό έδαφος για ένα τέτοιο εγχείρημα, εφόσον το πρόβλημα δομής-υποκειμένου είναι για αυτές κρίσιμο όχι μόνον επειδή είναι ένα σοβαρό θεωρητικό πρόβλημα καθ' εαυτό αλλά και γιατί επηρεάζει τις γενικο-θεωρητικές τους ελλείψεις. Επιπλέον ο θεωρητικός και εννοιακός σχετικισμός, η ανιεράρχητη πολυ-αιτιακότητα, ο εκλεκτικισμός, ο εμπειρισμός και ο ιστορικισμός βρίσκονται στην καρδιά του θεωρητικού τους συστήματος. Τέλος, οι περισσότεροι από τους εκπροσώπους τους μοιράζονται το ίδιο κοινωνικό και θεωρητικό παρελθόν με τους θεωρητικούς του μετα-μοντερνισμού και του μετα-μαρξισμού, μέσα από την κρίση του δυτικού μαρξισμού και τα κινήματα της δεκαετίας του '60. Ο μετα-στρουκτουραλισμός και ο μετα-μαρξισμός, εκτός από το ότι είναι ο νέος συρμός, φαίνεται να λύνουν πολλά από τα ευρύτερα παραπεμπτικά προβλήματά τους και οι θεωρίες αυτές, με τη σειρά τους, παρέχουν μια φιλική φωνή σε ένα ξένο περιβάλλον.

Δεν είναι παράξενο λοιπόν που προσπάθειες για μετα-μοντέρνες παρεισφρύσεις στο χώρο της πολιτικής οικονομίας και μετα-μαρξιστικές παραπομπές σε αυτήν υιοθετούν όρους και θεωρητικά πλαίσια των νεότερων ριζοσπαστικών θεωριών μεσαίου βεληνεκούς. Υπάρχει πληθώρα παραδειγμάτων ως προς αυτό.

Ο Lash (1990), προτείνοντας μια πολιτική οικονομία του μετα-μοντερνισμού, θεωρεί ότι ένα «καθεστώς σήμανσης» (regime of signification) συναρθρώνεται με ένα «καθεστώς συσσώρευσης». Με βάση αυτό το πλαίσιο, ορίζει τη νέα ανασυγκροτημένη μορφή κεφαλαιακής συσσώρευσης ως «μετα-φορ-

ντισμό» ή «ανοργάνωτο καπιταλισμό» (disogranised capitalism), ο οποίος χαρακτηρίζεται από μια στροφή από τη μαζική παραγωγή και κατανάλωση προς την οικονομία των υπηρεσιών και της πληροφορίας, την ευλύγιστη παραγωγή (flexible production) και την εξειδικευμένη κατανάλωση. Όσον αφορά το κοινωνικό σκέλος, η εργατική τάξη συρρικνώνεται και κατακερματίζεται, η αντίσταση επιμερίζεται σε αποκεντρωμένα κοινωνικά κινήματα και ο ατομισμός επανακάμπτει. Ισχυρίζεται επίσης ότι αυτό το ίδιο το νέο καθεστώς συσσώρευσης μετατρέπεται με επιταχυνόμενους ρυθμούς σε ένα καθεστώς σήμανσης, επειδή τα μέσα παραγωγής και οι παραγωγικές σχέσεις γίνονται ολοένα και περισσότερο πολιτιστικής υφής. Κατά τον Lash, οι παραγωγικές σχέσεις δεν διαμεσολαβούνται πλέον τόσο από υλικά μέσα παραγωγής αλλά είναι ζητήματα λόγου και επικοινωνίας μεταξύ του management και των εργατών, όπως τα τελευταία σκιαγραφούνται από τη χρήση σε μεγάλη κλίμακα «ποιοτικών κύκλων» (quality circles) και «ομαδικών ενημερώσεων» (team briefings). Όλα τα παραπάνω είναι στοιχεία υιοθετημένα τόσο από τη ρύθμιση όσο και από τη θεωρία της ευλύγιστης εξειδίκευσης των Piore και Sabel – ενώ δεν λείπουν οι παραπομπές στο νεοκλασικό νεο-θεσμισμό του Williamson και στη θεωρία της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας του Bell. Επίσης, ο μετα-μαρξισμός των Laclau και Mouffe στις λίγες και ασαφείς οικονομικές αναφορές του παραπέμπει στα καθεστώτα συσσώρευσης.

Όλα τα παραπάνω δεν σημαίνουν βέβαια ότι η ρύθμιση καθώς και άλλες νεότερες ριζοσπαστικές θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς προσχωρούν ψυχή τε και σώματι στο μετα-μοντερνισμό ή/και το μετα-μαρξισμό αλλά ότι προσεγγίζουν διακριτικά σε μια ενδιάμεση τοποθέτηση. Τα πρόσφατα ανοίγματα στο μετα-στρουκτουραλισμό συνυπάρχουν με όχι ασήμαντα στρουκτουραλιστικά κατάλοιπα. Με αυτή την έννοια οι θεωρίες αυτές είναι συγγενείς με ανάλογες προσπάθειες στην κοινωνιολογία, όπως του Giddens και του Bourdieu,[17] στους

17. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι και αυτές οι θεωρήσεις προσεγγίζουν το μετα-μοντερνισμό. Ο Lash (1990) θεωρεί ότι ακουσίως ο Bourdieu εντάσσεται

οποίους αναφέρονται συχνά (Lipietz, 1985: 12, 1988· Aglietta-Brender, 1984: 14) κ.λπ.). Αφετέρου όμως η οπτική της θεωρίας τους και οι άξονες κατασκευής εννοιών διαφοροποιούνται αισθητά, σε μια τροχιά από το αρχικό στάδιο μιας θεώρησης μεσαίου βεληνεκούς πληροφορουμένης από στοιχεία ήπιου και φθίνοντος στρουκτουραλισμού σε ένα ακόμη περισσότερο τυχαιοποιημένο πλαίσιο. Όσον αφορά τη ρύθμιση, η τροχιά αυτή εκφράζεται σε μια σχεδόν συνεχή διολίσθηση από ουσιακούς οικονομικούς (ταξικούς) προσδιορισμούς προς σχετικοποιημένους, ιστορικο-συγκυριακούς, λεκτικούς αλληλεπιδρώντες παράγοντες. Η μετάθεση αυτή συμβαδίζει επίσης με την υιοθέτηση της θεωρίας του λόγου, με σημαντικές αναφορές σε μετα-μοντέρνους θεωρητικούς και με τη συγκρότηση της έννοιας του μετα-φορντισμού στη βάση ενός κυριολεκτικά μετα-μοντέρνου σκηνικού.

Στην περίπτωση του Lipietz έχουμε μια εξελισσόμενη ανάπλαση του πλαισίου της ρύθμισης. Σε μια σειρά πρόσφατες εργασίες του (π.χ. Lipietz-Leborgne: 1987· Lipietz, 1987b, 1988, 1989) προτείνει μια σειρά νέων όρων, όπως το κοινωνικό και ηγεμονικό μπλοκ, το κοινωνικό ή κοινωνιακό (societal) παράδειγμα, το μοντέλο εκβιομηχάνισης και το τεχνολογικό παράδειγμα. Οι θεμελιώδεις άξονες της νέας φόρμουλάς του είναι το καθεστώς συσσώρευσης, ο τρόπος ρύθμισης και το ηγεμονικό μπλοκ. Όμως η συνοχή αυτού του τριγώνου απαιτεί ένα άλλο στοιχείο το οποίο λειτουργεί στο πεδίο της λεκτικής και πολιτικής αντιπροσώπευσης: το κοινωνιακό παράδειγμα. Το τελευταίο ορίζεται ως ο τρόπος δόμησης (structuration) των ταυτοτήτων των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων που νομιμοποιούνται να εκφρασθούν μέσα στο «σύμπαν του λόγου πολιτικών αντιπροσωπεύσεων» (Universe of Discourse Political Representations). Στη νέα αυτή θεωρητική μορφοποίηση οι δομικές παράμετροι αποκτούν ακόμη περισσότερο ρευστή και ασαφή μορφή. Στην πραγματικότητα

στις μετα-μοντέρνες προβληματικές και ότι το εννοιολογικό του πλαίσιο συμβάλλει στην κοινωνικο-θεωρητική μελέτη του μετα-μοντέρνου και ιδιαίτερα η προβληματική του για την «πολιτιστική οικονομία» (cultural economy).

αντιπροσωπεύουν περισσότερο ταξονομικούς φορμαλισμούς παρά ουσιακούς προσδιορισμούς. Επιπρόσθετα, παρά το ότι η αρχική ορολογία διατηρείται κατ' όνομα, η ήπια συναρθρωσιακή στρουκτουραλιστική λογική που την διαπερνούσε έχει σχεδόν ολοκληρωτικά εξαλειφθεί και το περιεχόμενο των όρων καθώς και οι διαπλοκές τους έχουν τροποποιηθεί ριζικά. Ενώ η οικονομία εξακολουθεί να θεωρείται το θεμελιακό επίπεδο (έστω και με τη μορφή του ιστορικο-συγκυριακού καθεστώτος συσσώρευσης), η πολιτική και η ιδεολογία αποκτούν κάτι περισσότερο από σχετική αυτονομία. Ο τρόπος ρύθμισης αναφέρεται πλέον σχεδόν αποκλειστικά στο πεδίο της πολιτικής. Τέλος, το «σύμπαν του λόγου πολιτικών αντιπροσωπεύσεων» προσεγγίζει τον Lipietz ακόμη περισσότερο στις μετα-μαρξιστικές και μετα-στρουκτουραλιστικές προβληματικές. Αυτό το «Σύμπαν» διαχωρισμένο από την πολιτική καθ' εαυτή (εφόσον αυτή εκφράζεται από τον τρόπο ρύθμισης), από την οικονομία (που υπάγεται στο καθεστώς συσσώρευσης) και την κοινωνία (που εμπεριέχεται στο κοινωνιακό παράδειγμα), πληροφορεί και διαμορφώνει όλα τα προηγούμενα. Φυσικά δεν υπάρχει πλέον κανένα ίχνος από «ουσιαστικιστικές» και «υποβιβαστικές» έννοιες, όπως αυτές του τρόπου παραγωγής και του νόμου της συσσώρευσης του κεφαλαίου, που αποτελούσαν τα παλαιότερα θεμέλια της θεωρίας της ρύθμισης. Η πάλη αποκτά ακόμη ευρύτερη αυτονομία, με κόστος την απώλεια του ταξικού χαρακτήρα της και οι έννοια των τάξεων έχει μια μάλλον αμφίβολη ύπαρξη. Οι καθοριστικοί φορείς είναι τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες και η πάλη περιορίζεται κυρίως μέσα στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων. Παρά τους ταξινομητικούς φορμαλισμούς, όπως οι αγώνες εναντίον του κυρίαρχου παραδείγματος, στην πραγματικότητα η ρύθμιση (και ο Lipietz ως η αριστερή εκδοχή της) ενασχολείται όλο και περισσότερο με «ρεαλιστικές», εφικτές λύσεις και το βασικό της μέλημα είναι η θεωριοποίηση και οι προτάσεις πολιτικής σχετικά με αγώνες μέσα στο υπάρχον κοινωνικό status quo.

Ο Aglietta προχωρεί ακόμη πιο δραστικά στην πορεία αυτή και συναντά τη μετα-μοντέρνα θεωρία της κατανάλωσης

του Baudrillard και το μεθοδολογικό ατομισμό του Girard.[18] Κατά τους Aglietta και Brender το κεφάλαιο δεν είναι παρά ένας τρόπος επικοινωνίας (mode of communication) μεταξύ των πιο διαφορετικών τρόπων παραγωγής και εκφράζεται βασικά ως χρήμα. Η έννοια της αξίας δεν έχει καμιά θέση στη θεώρηση αυτή, ενώ οι προ-καπιταλιστικές και οι καπιταλιστικές μορφές του κεφαλαίου εξομοιώνονται αδιάκριτα, με αποτέλεσμα η έννοια του χρήματος να γίνεται το κέντρο βαρύτητας όλης της θεωρίας. Η στιγμή της παραγωγής παύει να έχει και τυπικά την πρωτοκαθεδρία μέσα στο συνολικό κύκλωμα του κεφαλαίου και υιοθετείται ένας κυκλοφορισμός ανάλογος με αυτόν της νεοκλασικής ορθοδοξίας. Οι Aglietta και Brender διακρίνουν τρεις εποχές ή κοινωνίες: την κοινωνία του «παλαιού καθεστώτος» (ancien régime), την αστική κοινωνία και τη μισθωτή κοινωνία (wage society). Επιπρόσθετα εξαγγέλλουν το τέλος των τάξεων στην μισθωτή κοινωνία,[19] όπου υπάρχουν μεν κοινωνικές διαφοροποιήσεις αλλά είναι πολύ πιο ασαφείς σε μια διαδικασία συνεχούς μετασχηματισμού. Η τελευταία δεν είναι μια ταξική κοινωνία, αλλά μια μαζική κοινωνία (mass society), εφόσον οι περιορισμοί της μισθωτής σχέσης έχουν βγει από το εργοστάσιο και έχουν καλύψει όλη την κοινωνική ζωή. Το προλεταριάτο έχει διαλυθεί μέσα στη μάζα των μισθοσυντήρητων, κάτι το οποίο έχει

18. Ο πυρήνας της θέσης του Girard (1972, 1978 και 1982) είναι ότι η κοινωνική τάξη πραγμάτων αποσυντίθεται εξαιτίας αντιπαλοτήτων που δημιουργούν αδιαφοροποίηση (indifference), η οποία οδηγεί στην κρίση. Ο ρόλος των θεσμών είναι καθοριστικός μέσα στη θεωρία αυτή εφόσον υποτίθεται ότι προκύπτουν από την όξυνση των αντιπαλοτήτων αυτών και, με τη σειρά τους, επιβάλλουν την αμφισημία της κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Ο ατομισμός είναι το μεθοδολογικό υποστήριγμα της θεωρίας αυτής. Οι Aglietta και Orlean (1982) προσπαθούν να εφαρμόσουν την προσέγγιση αυτή στην πολιτική οικονομία. Το αποτέλεσμα είναι η πρωταρχικοποίηση του χρήματος, θεωρούμενου ως του θεμελιακού θεσμού κάθε κοινωνίας όπου η αγορά είναι η γενική μορφή των κοινωνικών σχέσεων. Η νομισματική τάξη θεσμοθετεί διαφοροποιήσεις, οι οποίες επιβάλλουν περιορισμούς και παρέχουν κατευθύνσεις στα ιδιωτικά υποκείμενα για την κίνηση των τελευταίων μέσα σε μια αβέβαιη πραγματικότητα.

19. Άλλωστε το μαρξιστικό πλαίσιο της ανταγωνιστικής ταξικής διαίρεσης έχει αντικατασταθεί από τη θεωρία της εξουσίας του Foucault (Aglietta-Brender, 1984: 19).

ήδη προαναγγελθεί στη *Θεωρία της καπιταλιστικής ρύθμισης* αλλά τώρα ακόμη και η τελευταία παύει να στοιχειοθετεί μια τάξη και αντιπροσωπεύει μια τεράστια ασαφή μάζα υποκείμενη σε εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Στην κοινωνία αυτή η κατανάλωση – μέσω των πολιτιστικών και λεκτικών σημάνσεων – γίνεται ένας κρίσιμα καθοριστικός μηχανισμός κοινωνικής διαφοροποίησης. Στο σημείο αυτό συναντούν ρητά – και παρά τις όποιες επικρίσεις του Lipietz – τη θεωρία του Baudrillard.

Οφείλει να επισημανθεί βέβαια ότι οι ρηξικέλευθες αυτές αλλαγές θέσεων του Aglietta το διαφοροποιούν για άλλη μια φορά από την πλειονότητα των ρυθμιστών. Ενώ οι τελευταίοι εξακολουθούν να ταλαντεύονται γύρω από το κληδωνιζόμενο κλασικό πλαίσιο μεσαίου βεληνεκούς της ρύθμισης, ο Aglietta προτείνει ουσιαστικά μια νέα γενική θεωρία πολιτιστικής υφής με βάση το λεγόμενο πρόβλημα της κοινωνικοποίησης (socialisation problem). Τον δρόμο αυτό ψηλαφούν και άλλοι ρυθμιστές, με πολύ λιγότερο όμως διαφοροποιημένους όρους και προσεγγίζοντας πιο διακριτικά τις μετα-στρουκτουραλιστικές και μετα-μοντέρνες προβληματικές.

7. Σχετικά με ορισμένες κριτικές της ρύθμισης

Η προσέγγιση της ρύθμισης έχει βρεθεί υπό την εξέταση και τις ενορχηστρωμένες κριτικές ορισμένων εκπροσώπων της προσέγγισης της ταξικής πάλης (class struggle approach). Πρώτος ο Bonefeld (1987) διατύπωσε έναν εκτεταμένο, και μερικές φορές αντιφατικό, κατάλογο επικρίσεων. Κατηγορεί τη ρύθμιση για στρουκτουραλισμό, λειτουργισμό, τελεολογία και πολιτικισμό. Στη συνέχεια οι Clarke (1988) και Holloway (1988) επανέλαβαν και υποστήριξαν τις επικρίσεις αυτές και ιδιαίτερα τις πιο κεντρικές και συνεκτικές, αυτές του στρουκτουραλισμού και του λειτουργισμού. Οι κριτικές αυτές αδυνατούν να κατανοήσουν την πρόσφατη περίοδο της ρύθμισης και τον ουσιαστικό χαρακτήρα και τη φύση της ως θεωρίας

μεσαίου βελγενεκούς σε κρίση ταυτότητας. Ξεκινούν να αντιμετωπίσουν ορισμένες πλευρές της – τις οποίες θεωρούν ως τα ουσιακά χαρακτηριστικά της – και αποτυγχάνουν να ερμηνεύσουν την όχι και τόσο ακατανόητη εξαφάνιση αυτών ακριβώς των πλευρών. Δεν έχει καμιά ουσιαστική χρησιμότητα να επικρίνει κανείς, σωστά ή λανθασμένα, ορισμένες μορφές των οβιδιακών μετασχηματισμών της εφόσον οι μορφές αυτές – ακόμη και όταν έχουν αναγνωρισθεί σωστά – δεν στοιχειοθετούν την ουσία της. Κατά συνέπεια, όταν στην επόμενη περίοδο οι μορφές αυτές αλλάζουν, τότε η κριτική αυτή γίνεται μια κενολογία.

Εάν η προσέγγιση της ρύθμισης μπορεί να κατηγορηθεί για στρουκτουραλισμό, αυτό είναι δόκιμο κυρίως για την αρχική της φάση, κατά την οποία όμως υπήρχε και μια αμφίπλευρη έλξη μεταξύ της προσέγγισης της ταξικής πάλης και της ρύθμισης. Πράγματι κατά την περίοδο αυτή η ρύθμιση έχει στοιχεία ενός ήπιου και φθίνοντος αλτουσεριανικού στρουκτουραλισμού. Συγχρόνως όμως συγκροτεί την έννοια της ρύθμισης ως αντίδραση στη στρουκτουραλιστική αναπαραγωγή της δομής χωρίς υποκείμενα. Επιπλέον, ενώ διατηρεί στοιχεία της στρουκτουραλιστικής συναρθρωσιακής μεθοδολογίας, ταυτόχρονα απορρίπτει την έννοια των βαθμίδων και προτείνει μια ενοποιημένη θεώρηση του οικονομικού και του πολιτικού επιπέδου. Αυτή η συναρθρωσιακή μέθοδος γίνεται ορατή όχι στη συνάρθρωση βαθμίδων, αλλά στην αντιδιαλεκτική συμπαράθεση στοιχείων από τα πιο διαφορετικά επίπεδα και στην κακοποίηση της έννοιας της αφαίρεσης με τον υποβιβασμό της σε ένα μέσο όρο ετερόκλητων μορφικών αθροισμάτων. Στις επόμενες όμως φάσεις η ρύθμιση χαρακτηρίζεται από μια κίνηση ακριβώς προς την αντίθετη κατεύθυνση, αυτή του μετα-στρουκτουραλισμού. Η έννοια της δομής υποβαθμίζεται και σχετικοποιείται σχεδόν εντελώς και εκτός και εάν κανείς θεωρήσει ότι οποιοδήποτε ίχνος αναφοράς στη δομή είναι απόδειξη στρουκτουραλισμού – όπως τείνει να ισχυριστεί ο Bonefeld – είναι δύσκολο να δούμε πώς μπορεί να βρεθεί ένοχη στρουκτουραλισμού.

Όσον αφορά το λειτουργισμό, είναι μια κριτική εν μέρει

δικαιολογημένη. Επειδή η προσέγγιση της ρύθμισης είναι προσηλωμένη στην θεωριοποίηση της σταθερότητας του κοινωνικού συστήματος, τείνει να υπερεκτιμά τους παράγοντες οι οποίοι την εδραιώνουν και ρυθμίζουν. Αφετέρου όμως, όπως και ο ίδιος ο Clarke (1988: 68-9) παραδέχεται, αναγνωρίζει πράγματι συγκρούσεις και την πιθανότητα αποσύνθεσης του κοινωνικού συστήματος. Όμως, στο θεωρητικό πλαίσιό της, αυτή η αποσύνθεση θεωρείται ως η αναγκαία αλλά και επώδυνη διαδικασία για την επανασύσταση του συστήματος σε μια ανανεωμένη βάση. Η κρίση θεωρείται, σωστά, ως η επίλυση των αντιφάσεων. Όμως οι αντιφάσεις που επιλύονται είναι μόνο αυτές που είναι «εσωτερικές» και όχι αντίπαλες στη θεμελιακή ουσία του συστήματος (ασυμφιλίωτες αντιθέσεις).

Επομένως η πιθανότητα της κρίσης δεν απορρίπτεται – αντιθέτως είναι εξαιρετικά σημαντική – αλλά η δυνατότητα ολοκληρωτικής κατάρρευσης του συστήματος πρακτικά εξορίζεται από τη θεωρία. Για να αποφύγει το λάθος της γραμμικής ταύτισης της κρίσης με την κατάρρευση του συστήματος, η ρύθμιση καταφεύγει στην απάρνηση της τελευταίας. Το καθοριστικό σημείο είναι ότι, παρ' όλο που έχει έναν αντιστοιχούντα ταξινομητικό φορμαλισμό, αγνοεί αγώνες οι οποίοι είναι εναντίον – και όχι μόνον εντός – της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Η ιστορική συγκεκριμένη φύση και η ιστορική συγκυριακότητα της ρύθμισης (μια προσέγγιση η οποία, παρεμπιπτόντως, υποστηρίζεται και από τους θεωρητικούς της προσέγγισης της ταξικής πάλης) είναι η αιτία αυτής της παραγνώρισης: εφόσον κανένα επαναστατικό προτσές δεν παρατηρείται και/ή ανήκει στην απώτερη μακρο-περίοδο (longer long-run), δεν μπορεί και να θεωριοποιηθεί.

Με αυτή την έννοια η ρύθμιση δεν είναι μια λειτουργιστική θεωρία par excellence, αλλά ένα εκλεκτικό μείγμα λειτουργιστικών και μη-λειτουργιστικών στοιχείων. Αγώνες, συγκρούσεις και κίνηση είναι απαραίτητα, αλλά γίνονται άμεσα κατανοητά και τοποθετούνται μόνο μέσα στα πλαίσια ανοχής του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος. Αυτό συνεπάγεται μια σιωπηρή απόσυρση της σημαντικότητας της ταξικής πάλης

και την αντιμετώπιση ως πρωταρχικών των εσωτερικών συγκρούσεων και αντιφάσεων του καπιταλισμού. Η μαρξιστική πρωτοκαθεδρία των τάξεων υποκαθίσταται από την προνομιακή θεώρηση των κοινωνικών διαστρωματώσεων και διαφοροποιήσεων δευτερεύουσας φύσης. Ενδιάμεσα κοινωνικά στρώματα, βραχυπρόθεσμες κοινωνικές συμμαχίες, κοινωνικοί γαλαξίες, ορισμένοι βάσει των σχέσεων διανομής (δηλαδή τον τρόπο πρόσληψης εισοδήματος, π.χ. οι μισθοσυντήρητοι) παρά σε σχέση με τις σχέσεις παραγωγής, αποκτούν τον πρωτεύοντα ρόλο. Στην τελευταία δε φάση της ρύθμισης τα «νέα κοινωνικά κινήματα» έρχονται στο επ΄κεντρο της προσοχής της. Δεν έχει επομένως νόημα να επικρίνεται η ρύθμιση για λειτουργισμό από το έδαφος της ταξικής πάλης εφόσον η τελευταία δεν είναι – και όπως αποδεικνύεται εκ των υστέρων δεν ήταν ποτέ ουσιαστικά – θεμελιακό συστατικό της. ΄Αλλωστε, ακόμη και όταν αναφερόταν στην ταξική πάλη, δεν είχε ποτέ μια θεωρία των τάξεων. Αυτό είναι προφανές ήδη από την χαώδη και άνευ αρχών συμπαράθεση της εργατικής τάξης και της τάξης των μισθοσυντήρητων στη *Θεωρία της καπιταλιστικής ρύθμισης*. Αργότερα, όταν η διανοητική γοητεία των τάξεων εξαντλήθηκε, άλλα κοινωνικά υποκείμενα ανέλαβαν την ερμηνευτική πρωτοκαθεδρία. ΄Οσον αφορά τα τελευταία, είναι προφανές ότι η ρύθμιση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι τα θεωριοποιεί με έναν λειτουργιστικό τρόπο. Το ίδιο το γεγονός του ανοιχτού και αβέβαιου χαρακτήρα του μετα-φορντισμού – και βέβαια η αδυναμία να δοθεί οποιοσδήποτε περιεκτικός και ακριβής ορισμός του – είναι μια αδιάψευστη μαρτυρία για το αντίθετο.

Υπάρχει, τέλος, ένα λεπτό σημείο σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ της προσέγγισης της ταξικής πάλης και της ρύθμισης. Πολλοί ρυθμιστές, όπως και άλλοι εκπρόσωποι ανάλογων θεωριών, χρησιμοποίησαν τη θεωρία της ταξικής πάλης ως εφαλτήριο για τις πρόσφατες θέσεις τους.[20] Η περίπτωση των

20. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο θεωρήσεις προέκυψαν από τη συζήτηση σχετικά με το προτσές εργασίας. Και οι δύο, στα αρχικά στάδιά τους, προσπάθησαν να ανακαλύψουν – εν μέρει σωστά – τη δύναμη της εργατικής τάξης μέσα

θεωρητικών της επαναδιατύπωσης της θεωρίας του κράτους (reformulation) είναι ένα προφανές παράδειγμα. Η εξέλιξη επίσης του Negri, επιφανούς μέντορα της προσέγγισης της ταξικής πάλης, είναι μια εξίσου προφανής υπόθεση. Εισερχόμενοι στη συζήτηση δομής-πάλης με τους όρους που αυτή είχε διαμορφωθεί από την αλτουσεριανή παραμόρφωση του μαρξισμού και καταλαμβάνοντας τον αντίθετο πόλο από αυτόν των αλτουσεριανών – δηλαδή μια υπερέμφαση στο ρόλο της ταξικής πάλης σε σημείο που η τελευταία αποσυνδεόταν από οποιοδήποτε δομικό προσδιορισμό – διάνοιξαν το δρόμο για τη μετέπειτα απόρριψη αυτής της ίδιας της έννοιας της τάξης. Πράγματι, με το να αντιμετωπίζουν την ταξική πάλη ως ένα «μαύρο κουτί», ένα εργαλείο άγνωστης λειτουργίας, αλλά προσδιορίζον τα πάντα και μη-προσδιορίσιμο από τίποτα, διευκόλυναν την έλευση του ιστορικισμού και του σχετικισμού. Με τον τρόπο αυτό ο ταξικός υποκειμενισμός προλείανε το έδαφος για τον κοινωνικό σχετικισμό.

Ο Jessop είναι ο πλέον κατάλληλος από τους ρυθμιστές για να απαντήσει τις επικρίσεις αυτές. Βρίσκεται στο επίκεντρο των προσπαθειών, όπως αυτή του Lipietz, για την κατασκευή ενός νέου θεωρητικού παραδείγματος βασισμένου στη μέθοδο μεσαίου βεληνεκούς και πάνω στις γραμμές μιας θεωρίας της κοινωνικοποίησης (στενά συνδεδεμένης με τη μεταστρουκτουραλιστική και λεκτικο-θεωρητική οποτική). Επιπλέον οι γνωστές θέσεις του στο ζήτημα δομής-υποκειμένου δεν αφήνουν χώρο για απλοϊκές επικρίσεις και ιδιαίτερα για αυτές του στρουκτουραλισμού και του λειτουργισμού. Η έμ-

---

στο προτσές παραγωγής παρά στην ταξική πάλη στη σφαίρα της διανομής. Αυτή η ριζοσπαστική εκκίνηση – μέσα στο γενικότερο κλίμα του '60 – συγκρούστηκε με τον κεϋνσιανό ρεφορμισμό της διανομής του εισοδήματος και τις θεωρίες της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας. Όμως με τη μάρανση και την εξάλειψη των αντηχήσεων του '60 πολλοί από αυτούς στράφηκαν προς ένα νέο ρεφορμισμό, όχι της διανομής εισοδήματος αλλά της σφαίρας της παραγωγής. Η πρόσφατες αναζητήσεις για την κρυφή γοητεία του «μετα-φορντικού» καπιταλισμού είναι χαρακτηριστική. Στο πλαίσιο αυτό η ανακάλυψη της δύναμης της εργασίας μετατράπηκε από ένα αντικαπιταλιστικό στοιχείο σε ένα διαπραγματευτικό πλεονέκτημα για κάποιου τύπου κοινωνικούς συμβιβασμούς.

φαση που αποδίδει στις κατηγορίες της στρατηγικής και του σχεδίου οδηγούν σε ένα εξαιρετικά σχετικοποιημένο και τυχαιοποιημένο πλαίσιο. Η ιστορική συγκυρία και τα σχέδια και οι πράξεις των ατομικών και συλλογικών φορέων διαδραματίζουν έναν υπερτονισμένο ρόλο, με κόστος την έμμεση υποτίμηση των δομικών παραμέτρων και την προσφυγή στον ιστορικισμό. Επιπρόσθετα προσπαθεί, όπως και ο Lipietz, να επιτύχει μια παρακινδυνευμένη ισορροπία μεταξύ των οικονομικών, πολιτικο-ιδεολογικών και λεκτικών στοιχείων. Τέλος, παρά την αποδοχή εκ μέρους του της πρωτοκαθεδρίας των οικονομικών σχέσεων, προσεγγίζει ανοικτά τη μετα-στρουκτουραλιστική θεωρία του λόγου και κρατά μια αμφίβολη στάση απέναντι στο μετα-μαρξισμό του Laclau (Jessop, 1982: 191). Για όλους αυτούς τους λόγους μπορεί να απαντήσει επιτυχώς στις μυωπικές κριτικές της προσέγγισης της ταξικής πάλης (Jessop: 1988). Εκείνο όμως στο οποίο δεν μπορεί να απαντήσει πειστικά είναι γιατί η θεώρηση μεσαίου βεληνεκούς της ρύθμισης και της επαναδιατύπωσης πρέπει να υιοθετηθούν ως ο γόνιμος δρόμος για το μαρξισμό σήμερα.

Ο Ψυχοπαίδης (1990) έχει προτείνει μια άλλη κριτική του πρώτου έργου του Aglietta. Κατ' αρχήν επισημαίνει εύστοχα μια σειρά προβλημάτων του έργου αυτού, όπως η απάρνηση του εμπορευματικού χαρακτήρα της εργατικής δύναμης και η τοποθέτηση του προσδιορισμού του μισθού εκτός του χώρου της αξιακής θεωρίας. Επίσης ότι ο ιστορικισμός του τον οδηγεί στο να θεμελιώσει τη θεωρία του για την αξία στα ιστορικο-συγκυριακά στοιχεία της βίας της πρωταρχικής συσσώρευσης και της ταξικής πάλης που προηγήθηκε της συγκρότησής της. Ο πυρήνας όμως της κριτικής του είναι η πρόταση ότι το έργο του Aglietta διαπερνάται από μια διαρκή μετάθεση από το στρουκτουραλισμό προς την αυθόρμησιακή πράξη – γεγονός το οποίο θεωρεί ως το κύριο στοιχείο της γενικότερης κρίσης που διέπει τις κοινωνικές επιστήμες σήμερα. Η ταξική πάλη που παράγει τους κανόνες και τους νόμους της ρύθμισης βρίσκεται εκτός οποιουδήποτε νόμου και ερμηνείας.

Ως προς το τελευταίο σημείο θα θέλαμε να διατυπώσουμε

μια συμφωνία και δύο αιρέσεις. Κάτ' αρχήν, πράγματι το πρώτο έργο του Aglietta – όπως και εν γένει η πρώτη περίοδος της ρύθμισης – χαρακτηρίζεται από μια θεώρηση της ταξικής πάλης ανάλογη με αυτήν της ομώνυμης προσέγγισης. Αυτό άλλωστε διευκολύνει την έμφαση στην ιστορική συγκυριακότητα και τον ιστορικισμό και την σιωπηρή σχετικοποίηση των δομών και των νόμων-τάσεων. Επιπρόσθετα, τυχαιοποιεί την ιστορία και ανοίγει το δρόμο για τις ενδιάμεσες έννοιες της θεωρίας μεσαίου βεληνεκούς. Στη συνέχεια βέβαια αυτή η απροσδιοριστία μεταφέρεται στις κοινωνικές συγκρούσεις γενικότερα, εφόσον η έννοια της τάξης υποβαθμίζεται.

Η πρώτη αίρεση αφορά το ρόλο των στρουκτουραλιστικών στοιχείων στο έργο αυτό και γενικότερα στη ρύθμιση, στα οποία έχουμε αναφερθεί εκτενώς προηγουμένως. Η δεύτερη αίρεση είναι συνέχεια της πρώτης. Αυτό που ενυπάρχει σε λανθάνουσα μορφή στη *Θεωρία της καπιταλιστικής ρύθμισης* είναι η σχετικοποίηση του γενικο-θεωρητικού πλαισίου, η σχετικοποίηση των νόμων-τάσεων και η μετακίνηση από τις ήπιες και φθίνουσες στρουκτουραλιστικές επιδράσεις στο μετα-στρουκτουραλισμό. Η μετάθεση δεν είναι απλά από στρουκτουραλιστικού τύπου προσδιορισμούς σε αυθορμησιακές απροσδιοριστίες, αλλά και στη συνολικότερη εισαγωγή της ιστορικιστικής, θεσμιστικής και μετα-στρουκτουραλιστικής τυχαιοποίησης, καθώς και την υιοθέτηση μετα-μοντέρνων στοιχείων. Αυτό άλλωστε αποτελεί και το γενικότερο χαρακτηριστικό των νεότερων ριζοσπαστικών θεωριών μεσαίου βεληνεκούς, αλλά και των άλλων θεωριών των κοινωνικών επιστημών. Αυτό επίσης σηματοδοτεί και την κρίση τους και την ουσιαστική μετατροπή τους σε θεωρητικολογούσες φαινομενολογίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aglietta M. (1979), *A Theory of Capitalist Regulation*, NLB

Aglietta M. – Brender A. (1984), *Les metamorphoses de la société salariale*, Calman-Levy.

Aglietta M. – Orlean A. (1982), *La violence de la monnaie*, PUF.

Anderson P. (1988), In the tracks of Historical Materialism, Verso.

Banaji J. (1979), "From the commodity to capital: Hegel's dialectic in Marx's Capital" σε Elson D. (επιμ.), *The Value: the representation of labour in capitalism*, CSE Books.

Baron J. – Bielby W. (1980), "Bringing the Firms Back in: Stratification, Segmentation and the Organisation of Work", *American Sociological Review*, τομ. 45.

Bell D. (1976), *Vers la Société Post-Industrielle*, Laffont Bonefeld W. (1987), Bonefeld W. (1987), "Reformulation of State theory", *Capital & Class*, τχ. 33.

Boyer R. (1988), *Η θεωρία της Ρύθμισης*, Εξάντας.

Callinicos A. (1985), "Postmodernism, post-structuralism, Post-Marxism", *Theory, Culture and Society*, τομ. 2, τχ. 31.

CEPREMAP-CORDES (1977), *Aproches de l' inflation: l' exemple français* (Benassy J.P., Boyer R., Gelpi R.M., Lipietz A., Mistral J., Ominami C.).

Clarke S. (1988), *Overaccumulation, class Struggle and the Regulation Approach*, πολυγραφημένη έκδ.

Derrida J. (1981), *Dissemination*, University of Chicago Press.

Fine B. (1987), "Segmented Labour Market theory: a critical assessment", *Birbeck College Discussion paper.*

Fine B. – Harris L. (1979), *Rereading Capital*, Columbia University Press.

Geras N. (1987), "Post-Marxism?", *New Left Review*, τχ. 163.

Girard R. (1972), *La violence et le sacre*, Grasset.

Girard R. (1978), *Des choses cachess depuis la fondation du monde*, Grasset.

Girard R., (1982), *Le bouc emissaire*, Grasset.

Holloway J. (1988), "The Great Bear, post-Fordism and class struggle", *Capital & Class*, τχ. 36.

Ilyenkov E.V. (1982), *The dialectics of the abstract and the concrete in Marx's Capital*, Progress.

Jessop B. (1982), *The Capitalist State*, Martin Robertson.

Jessop B. (1988), "Regulation theory, post-Fordism and the state", *Capital & Class*, τχ. 34.

Kay G. (1986), "Why Labour is the starting point of Capital", σε Elson D. (επιμ.), *Value: the representation of Labour in Capitalism*, CSE Books.

Laclau E. – Mouffe C. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso.

Lash S. (1990), *Sociology of Postmodernism* Routledge.

Lipietz A. (1985), *The Enchanted World*, Verso.

Lipietz A. (1987), *Mirages and Miracles*, Verso.

Lipietz A. (1987b), "An alternative design for the 21st century", *CEPREMAP*, αρ. 8738.

Lipietz A. (1988), "La trame, la chaine et la regulation: un outil pour les sciences sociales", *CEPREMAP*, αρ. 8816.
Lipietz A. (1989), "Bases pour une alternative democratique" *CEPREMAP*, αρ. 8910.
Lipietz A. – Leborgne D. (1987), "New technologies, new modes of regulation: some spatial implications", *CEPREMAP*, αρ. 8726.
Lyotard J. – F. (1984), *The Post-modern Condition*, Manchester University Press.
Mavroudeas S. (1990), *Regulation Approah: a critical appraisal*, Ph.D. thesis, Univ. of London.
Merton R. (1968), *Social Theory and Social Structure*, The Free Press.
Noel A. (1987), "Accumulation, Regulation and Social Change: an essay on French Political Economy", *International Organisation*, τχ. 41.
Πιτέλης Χ. (1992), "Το πρόβλημα της αποτυχίας του καπιταλισμού και οι θεωρίες των κρίσεων", *Αξιολογικά*, τχ. 3.
Pilling G. (1986), "The law of value in Ricardo and Marx" σε Fine B. (επιμ.), *The Value Dimension*, Routledge.
Platt R. (1989), "Reflexivity, recursion and social life: elements for a postmodern sociology", *Sociological Review*, τομ. 37, τχ. 4.
Raulet G. (1989), "Marxism and the post-Modern Condition", *Telos*, τχ. 67.
Tolbert C. (1982), "Industrial Segmentation and Men's Carrer Mobility", *American Sociological Review*, τομ. 47.
Ψυχοπαίδης Κ. (1990), *Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες*, ανακοίνωση στο 1ο συνέδριο του Ιδρ. Σ. Καράγιωργα με θέμα: "Οι Λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης".
Psychopedis K. (1992), "Crisis of theory in the contemporary social sciences" σε Bonefferd W. - Holloway J., *Post-fordisme and social forme*, Macmillan.
Wickham G. (1990), "The political possibilities of postmodernism", *Economy and Society*, τομ. 19, τχ. 1.
Wood E. (1968), *The Retreat from Class: A New "True" socialism*, Verso.
Zeleny J. (1980), *The logic of Marx*, Blackwel.